

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL DENGESİZLİĞİ GİDERME POLİTİKALARI: ACİL DESTEK PROGRAMLARI Tasarım Uygulama ve Sonuçlar Üzerine Gözlemler*

Serdar ŞAHİNKAYA**

Makale dört ana kısım halinde tasarlanmıştır. Birinci kısımda, kalkınma olgusu ve "bölgesel dengesizlik" kavramının gelişimi ile birlikte önemli uluslararası örnek uygulamalara kısaca değinilmekte ve bu çerçeveye ilişkin paradigma değişiklikleri vurgulanmaktadır. İkinci kısım, "bölgesel dengesizlik" meselesinin geçmişten günümüze ülkemizdeki algılanışı ve buna dönük politika uygulamalarının değerlendirilmesinden oluşmaktadır. Üçüncü kısımda ikinci kısım paralelinde, başlığa bağlı olarak 1997-2005 döneminde uygulanan "Acil Destek Programları"nın (ADP) başka bir ifade ile tam adı "Yarım Kalmış ve İşletme Sermayesi Yetersizliği Nedeniyle İşletmeye Geçememiş Yatırımların Ekonomiye Kazandırılması" olan politika setinin ayrıntılı analizine yer verilmektedir. Dördüncü kısım ise "genel değerlendirme ve politika çıkarımları"ndan oluşmaktadır. Sonuç olarak, bu bağlamda ülkemizde, gerek geçmişteki tedbirler gerekse de günümüzdeki program, proje uygulamaları birlikte değerlendirildiğinde; birbiriyle uyum düzeyi düşük ve koordinasyonunun son derece zayıf olduğu dikkat çekici önemdedir. Bölgesel gelişme farklılıklarını gidermeye dönük günümüz tasarım, proje ve programlarının da geçmiştekilerde olduğu gibi Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ile bağları zayıftır ya da hiç kurulmamıştır. İçinde yaşadığımız coğrafyanın doğu ve güneydoğusundaki uluslararası gelişmeler ve bu gelişmelere ait muhtemel gelişme patikaları, bahsedilen koordinasyonsuzluk başta olma üzere diğer politika uygulama ve tasarımlarının bir arada ve süratle gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır.

* Makalenin ilk biçimi, Türkiye Ekonomi Kurumu'nca 11-13 Eylül 2006 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen Birinci Uluslararası Ekonomi Konferansı'nın "Bölgesel Gelişme ve Gelir Dağılımı" başlıklı oturumunda bildiri olarak sunulmuştur. Dergi hakemlerinin görüş ve önerileri dahilinde düzeltmeler gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın temeli olan verilerin analize elverişli hale getirilmesinde büyük desteğini gördüğüm Tülay Canpolat ve Aydın Tosun'u, tabloların hazırlanmasında pratik çözümler geliştiren Kenan Mutlu'yu, özellikle Acil Destek Programlarına ait kısımları büyük bir titizlikle okuyarak önerilerde bulunan ve gözden kaçırdığım kimi hususları hatırlatan Adem Davarcı'yı, metindeki teknik yazım yanlışlarına dikkat çekerek düzeltmemi sağlayan Oktay Küçükkiremitçi'yi ve ayrıca Aysen Güzel'in katkılarını anmadan geçmek büyük bir haksızlık olacaktır. Kendilerine teşekkürü bir borç bilirim.

** Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, yarı zamanlı öğretim elemanı.

İktisadi kalkınmanın, gerek zaman gerekse de mekan açısından birtakım farklılıklar gösteren dinamik bir olgu olduğu, ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin zaman içinde değiştiği, bu düzeyin ülke ölçeğindeki bölgesel, sektörel ve bununla birlikte toplumsal sınıflar arasında olduğu gibi ülkeler arasında da farklılıklar arz ettiği/arz edeceği bilinen bir gerçektir. Ancak bugün de dünya nüfusunun dörtte üçlük bir kısmını oluşturan azgelişmiş ülkeler önemli bir kalkınma sorunuyla baş etmek durumundadırlar. Bu soruna karşın, özellikle son elli yılda gösterilen ilgiye karşın bu ülkelerle sanayileşmiş ülkeler arasında büyük refah farklılıklarının bulunduğu, bu ülkelerde yaşayan milyonlarca insanın hâlâ yeterli beslenme, sağlık, eğitim gibi olanaklardan yoksun olduğu, işsizlik ve yoksulluk gibi sorunlarla karşı karşıya kaldığı görülmektedir.¹

Sanayi devrimine² kadar olan sürece ilişkin dünya tarihi incelendiğinde; birtakım büyük uygarlıkların yükselme, duraklama ve çökme eşiklerinden geçtiği görülmekle beraber, söz konusu uygarlıklar (devletler) arasında ulaşılan iktisadi düzeyler açısından büyük farklar yoktur. Ancak, sanayi devrimi ile birlikte tarım temelli bir iktisadi yapıdan sanayi temelli bir iktisadi yapıya geçilmesi ve bununla birlikte üretime cansız, mekanize enerjinin (makinenin) girişi³ bu süreci erken başlatanlarla-gecikenler arasında özellikle iktisadi açıdan farklı gelişmişlik düzeyleri yaratmıştır. Bugün azgelişmiş olan iktisadi yapıların başlangıçtaki gecikmişlikleri merkezi faktör değildir, tarih boyunca da çeşitli toplumlar arasında gelişmişlik farklılıklarına sürekli olarak rastlanmıştır. Fakat belli bir anda bir kırılma gerçekleşmiştir. Batı kapitalist ekonomilerindeki sanayi devrimi; açığı artırmak, gecikmeyi ağırlaştırmakla kalmamış, aynı zamanda bir yandan sanayileşmiş ülkeleri, diğer yandan da sanayileşmemiş ülkeleri birbirlerinden uzaklaşan yollara sevk etmiştir.⁴

1 Şenses, F., "Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?", *ERC Working Paper in Economic, 04/09*, METU, Ankara, 2004, s. 1.

2 Kemp, T., *The History of Industrialization*, 2nd Edition, Longman Group U.K. Limited, London, 1993.

3 Üşür, İ., "Teknoloji ve Tarih: Farklı Vizyonlar Benzer Sonuçlar", *Onbirinci Tez*, S.11, İstanbul, 1991, s. 59.

4 Freyssinet, J., *Azgelişmişlik İktisadı*, (Çev: T.Öcal-M.Ali Kılıçbay), Gazi Üniversitesi Yayın No:73, Ankara, 1995, s. 344-345; Weiss, L. ve Hobson, M., J., *States and Economic Development, A Comparative Historical Analysis*, Polity Press, Cambridge, UK, 1995; Şahinkaya, S., *Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma-Yatırım Bankaları: Teorik Bir Çerçeve ve Türkiye Örneği*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No.23, Tezler Dizisi: 7, Ankara, 1999.

Tarihin akışının hızlandığı XX. yüzyılın ilk yarısında ülkelerin “gelişmişlik” ve “azgelişmişlik”⁵ sınıflandırılmaları⁶ iktisat literatüründe yeni bir disiplinin, Kalkınma İktisadı’nın ortaya çıkışına neden olmuştur.⁷ Otuzlu yılları takiben ve özellikle II. Dünya Savaşı boyunca sanayileşmenin birçok azgelişmiş ülkenin aktif kalkınma politikalarında bundan böyle önemli yer tutacağı açıkça ortaya çıktı. Bu ülkeler uzun zaman ileri sanayileşmiş ülkelere ihraç için temel geçim maddeleri üretmeye ve karşılığında bu ülkelere modern imalat ürünleri alma konusunda uzmanlaşmış ya da uzmanlaşmaya zorlan-

5 Tarihin sonunun geldiğini iddia edenler “kalkınma olgusunun sonuna mı geldik?” diye de sormaktadırlar. Bu soru, Adelman ve Yeldan (Adelman, I ve Erinç Y(2000) “The Minimal Conditions for a Financial Crisis: A Multiregional Intertemporal CGE Model of the Asian Crisis” *World Development*, June, 28(6), s.1087-1100) tarafından kaleme alınan bir çalışmanın açılış cümlesi olarak da sorulmakta ve şu açıklamaya yer verilmektedir: “Asya krizinin uluslararası düzeyde -özellikle azgelişmiş ülkelere- yansımalarını bir genel denge modelinde ele alan bu çalışmada yazarlar, neoliberal küresel felsefenin az gelişmiş ülkelere geliştirebilecek kalkınmacı hedefleri nasıl engellediğini ve kalkınma olgusunu iktisat politikaları gündeminden nasıl çıkarttığını tartışmaktadır. Yazarlara göre, ABD Hazine Dairesi ile IMF ve Dünya Bankası ikizinin (Washington konsensüsü diye anılan) baskısı sonucu azgelişmiş ülkeler teker teker ulusal kam-biyo rejimlerini serbestleştirmeye zorlanmakta ve bağımsız para, döviz kuru ve faiz politikaları izleyebilme ve dolayısıyla özgün kalkınma hedefleri saptayabilme olanağından yoksun kılınmaktadır. Grabel’e (Grabel, I, “Speculation-Led Economic Development: A Post-Keynesian Interpretation of Financial Liberalization Programmes in The Third World” *International Review of Applied Economics*, 1995, 9(2), s.127-249) göre “bu politikalar, yatırımcıların anlık coşkularıyla birlikte, menkul kıymetlerin fiyatlarında spekülasyon nitelikli değerlenmelere, aşırı derecede yüksek faiz hadlerine ve iktisadi aktivitenin sanayi yatırımlarından giderek finansal hareketlere yönelmesine neden olmaktadır. Nitekim artık günümüzde gelişmişlik-azgelişmişlik sorunsalı yerine finansal getiri olgusu ön plandadır ve artık “azgelişmiş ülkeler” tanımı iktisat yazınından sessiz sedasız çıkartılmış, yerine “yükselen piyasalar” (emerging markets) kavramı konulmuştur. Dolayısıyla, azgelişmişlik bir sorun olmaktan çıkmış, (az)gelişmekte olan ülkeler de artık yükselen piyasaya dönüşmüşlerdir.” (Yeldan, E, “Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler”, *Praksis*, Ankara, 2002, Yaz 2002. S.7).

6 Amin, S., *Eşitsiz Gelişme*, Arba Yayınları, No:50, İstanbul, Aralık 1991, s. 13.

7 Kalkınma iktisadının doğuş ve gelişme aşamaları konusunda özet bir değerlendirme için bkz: Trak, A., “Gelişme İktisadının Gelişmesi: Kurucular” *Yapıt. Toplumsal Araştırmalar Dergisi*. S.5. Ankara, 1984, s. 50-61. Kalkınma iktisadına “hâlâ” ilgi duyanların gözden kaçırmaması gereken ve yedi alt bölümü ile yeniden düşünmeye davet eden önemli bir çalışma için de mutlaka bkz: Chang, H, J (editör), “*Rethinking Development Economics*”, Anthem Press, June 2003.

mışlardı. Bu “geç kalma” koşullarında bir sanayi yapısı kurmanın çok zor bir iş olduğu açıktı. Bu durum, herhangi bir ülkeye uygun sanayi girişiminin sezgisi güçlü girişimciler tarafından hemen kabul edilip uygulanacağı ve sermaye piyasalarının düzgün çalışması sayesinde gereken finansmanı kendine çekeceği yolundaki bilinen öğretinin sorgulanmasına yol açtı.⁸

Sanayileşmedeki büyük gecikme, daha büyük girişimler için yeterli sayıda girişimci bulunmaması ve birçok başka gerçek ya da sözde engelleyici ögenin varlığı, az gelişmiş bölgelerde sanayileşmenin sabırlı, yoğun, özenli bir çaba gerektirdiği inancını hâkim kıldı.

Bu gayreti tarifleme, özelliklerini belirleme çabaları da *Büyük İtiş* (Paul Rosenstein-Rodan), *Kalkış* (W.W. Rostow), *Büyük Sıçrama* (A. Gerschenkron), *Asgari Kritik Çaba* (H. Leibenstein), *Geri ve İleri Bağlantılar* (A.O. Hirschman) şeklinde adlandırıldı. Bahse konu kavramlar çerçevesindeki tartışma hem teorik argümanlardan (*koruma, planlama ve bizatihi sanayileşmeyle ilgili yeni mantıksal çerçeveler geliştirmişti*) hem de Avrupa'nın XIX. Yüzyılda yaşadığı sanayileşme deneyiminden besleniyordu.⁹

Kalkınma iktisadı¹⁰ üzerine çalışan iktisatçılar, ülkelerarasındaki gelişmişlik farklılıklarının diğer bir ifadeyle de eşitsiz gelişme yasasının dünyada hemen her ülkenin bünyesinde farklı şiddette de olsa bulunduğunu saptamakta gecikmediler. Böylece de kalkınma iktisadı içinde bir alt dal olan *Bölgesel İktisat* yazını doğmuş oldu. Bölgesel iktisadın kapsamı genel olarak iktisat literatüründe alansal analizle başlayıp, iktisadi alan ve bölge kavramı, bölgesel dengesizliğin nedenleri

⁸ Shapiro ve Taylor, L., “The State and Industrial Strategy”, *World Development*, 18 (6), 1990, s. 861-878.

⁹ Hirschman, O., “The Rise and Decline of Development Economics”, *Essays in Trespassing-Economics to Politics and Beyond*, Cambridge University Press, 1981, s. 34-35'den aktaran Şenses, F. (yayına hazırlayan), *Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi* (Çev. Sedef Öztürk), İletişim Yayınları, Araştırma İnceleme Dizisi, İstanbul, 1996.

¹⁰ Kalkınma iktisadı ile ilgili 27 seçme makaleden oluşan kapsamlı bir derleme için özellikle bkz: Corbridge, Stuart (editor), *Development Studies*, Arnold. (A member of the Hodder Headline Group), London, 1995.

ile bu nedenleri gidermeye yönelik iktisat politikası araçları eksenlerinde yoğunlaşmaktadır.

İktisadi ve sosyal kalkınmanın çeşitli ülkeler arasında olduğu gibi aynı ülke bütünü içinde de farklı hızlarla gerçekleştiği gözlenirken bölgesel dengesizlik denildiğinde genel olarak nüfus, tarımsal ve sınaî yapı, gelir dağılımı, mali piyasalar, ulaşım ve haberleşme imkanları ile sağlık ve eğitim hizmetlerindeki etkinlik ve yaygınlık düzeylerindeki farklılıklar anlaşılmaktadır.¹¹

Bilindiği üzere, değişik aksiyomatik hipotezlerden, farklı hareket noktalarından başlasalar da çeşitli araştırmalarda iktisadi gelişmenin, elverişli koşullara sahip olan ayrıcalıklı bölgelerde filizlendiği saptanmıştır. Bazı merkezlerde başlayan hareket, içsel ve dışsal ekonomiler sonucu giderek artarken bu merkezleri daha da geliştirmektedir. Gelişme noktalarından yoksun olan öteki bölgelerde ise bir duraklama ve hatta gerileme nerede ise kural haline gelmektedir. Zira gelişme noktaları/kutupları etrafında, iktisadi ve sosyal hareketliliğin giderek artması, yoğunlaşması ve bunun sonucunda bölgelerarası dengesizliğin ortaya çıkması kapitalist eşitsiz gelişme yasası nedeniyle nerede ise kaçınılmaz bir zorunluluk olduğu gibi, “*kapitalist iktisadi gelişme*”nin koşuludur da. Ancak, bölgesel iktisadi eşitsizlik/dengesizlik probleminin kökleri esas olarak kapitalizmin eşitsiz gelişim yasasında olsa da kimi ülkelerde ve özellikle de Türkiye’de kendi koordinasyonsuzluğu ve hatalı uygulamaları ile bu eşitsizlik daha da derinleşmekte ve “süreklilik” kazanmaktadır.

DÜNYA UYGULAMALARINDAN TİPİK ÖRNEKLER

Kalkınma iktisadi yazınının gelişmesini takiben bölgesel kalkınma politikalarının önem kazanarak uygulanmaya başlaması, günümüz modern toplumlarında ortaya çıkmıştır. İleri refah düzeyine ulaşmış

¹¹ Dinler, Z., *Bölgesel İktisat*, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1986; Armstrong, H. ve Taylor, J., *Regional Economics and Policy*, Harvester-Wheatsheaf, New York, 1993; DPT, *VI-II. Beş Yıllık Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, 2502-ÖİK:523, Ankara, 2000; DPT, *VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Bölgesel Gelişme*, 1996-2000, Ankara, 2000; Ildırar, M., *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*, Nobel Yayınları, No:714, Ankara, 2004.

toplumlar, ülkelerinin her köşesindeki yurttaşlarına iktisadi ve toplumsal gelişmeye katılma ve refah düzeylerini yükseltme olanağı vermeye çalışmaktadırlar. Bu politikalar, geri kalmış ülkelerin kalkınmasının hızlandırılması, ülke içindeki toplumsal huzurun süreklilik kazanması ve iktisadi yapıların/ekonominin dengeli bir gelişme göstermesi ve adaletli bir gelir dağılımının sağlanması bakımından zorunlu görülmektedir.

Bilindiği üzere gelişmemiş yöreler bütün ülkelerde vardır. Avrupa'da bunların en belirgin olanları içinde; İtalya'nın güneyi, Fransa'nın güney ve güney batısı, İsveç, Finlandiya ve Norveç'in kuzeyi, Danimarka yarımadasının önemli bir kısmı ile Hollanda'nın doğusu, İngiltere'de de İskoçya, Galler ve güney batı bölgesi iktisadi/sınai gelişmeden çok az yararlanmış yöreler sayılabilir.

Uygulamada, geri kalmış bölgelerin kalkınmasıyla ilgili politikalar ve bu politikaların araçları ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Örneğin Fransa'daki nispi az gelişmiş bir bölge ile Türkiye'deki nispi az gelişmiş bir bölgenin yapısallığı, sorunları ve dolayısıyla uygulanacak bölgesel kalkınma politikalarının aynı olmayacağı bir gerçektir. Bu konuda, Pakistan'dan Federal Almanya'ya, oradan Hollanda ve ABD'ye, İtalya'dan Norveç ve Japonya'ya ve Güney Kore'ye kadar gelişmiş olsun az gelişmiş veya gelişmekte olsun, bölgesel kalkınma politikaları uygulanmaktadır. Konu ile ilgili literatürde, ilk örneklerden biri olarak, ABD'nin Meksika yakınlarındaki Tennessee Vadisinde kurulan ve havza esaslı bölge planlaması niteliğindeki Tennessee Vadisi İdaresi (TVA)¹² ve İtalya'daki Mezzogiorno Projesi (Cassa per

¹² Avaner, T., "BKA Siyasal Rejim Sorunu Yaratır mı?", *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, (Derleyen: Menaf Turan), YAYED, Paragraf Yayınları/06, Ankara, 2005, sayfa 244'de yer alan 347 no'lu dipnot aynen şöyledir: "TVA yasası 18 Mayıs 1933 tarihinde, Amerikan Kongresi'nde dönemin başkanı Franklin D. Roosevelt öncülüğünde çıkarılmıştı. TVA projesi, Başkan tarafından uygulamaya konulan "Büyük Bunalm" sonrası uygulamalar (New Deal) arasında yer almaktaydı. Başkan bu konuda bir yandan hükümet yetkisi ve gücüne sahip, aynı zamanda da özel kesimin esnek ve girişimci özelliğini bir arada taşıyan, bir yapının varlığını öngörmekteydi. TVA kuruluşundan itibaren hızlı ve entegre çözümler üretmeye başladı. Çok geniş olan yetkileri arasında elektrik üretimi, sulama, taşkınları önleme, sıtma ile mücadele, fidanlama ve yeni orman alanları oluşturma ve erozyonu kontrol altına alma sayılabilir. Daha ayrıntılı olarak bkz: www.tva.gov".

il Mezzogiorno)¹³ gösterilmektedir. TVA'yı takiben sonraki yıllarda her eyalet ve hatta çok sayıda alt bölge, dışarıdan yatırımcı çekmek ve kendi bölgelerindeki girişimcileri desteklemek amacıyla iktisadi kalkınma birimleri oluşturmuşlardır.¹⁴ (Bu çalışmanın ana konusuna yer verilebilmesi amacıyla, başta Güney Kore, Fransa, İtalya, Almanya, İngiltere ve ABD'deki bölgesel kalkınma politikalarının tipik özelliklerine dönük iyi bir "özet" derleme için özellikle bakınız: Ildırar 2004; Ergun ve DPT 2000 Raporu¹⁵).

Ülkemiz gündemindeki "çok önemsenen ve nerede ise bir tutkuya dönüşen" yeri dolayısıyla, Avrupa Birliği'ndeki (AB)¹⁶ "böl-

¹³ "Cassa per il Mezzogiorno olarak adlandırılan Güney İtalya'nın Geliştirilmesi Kasası sayesinde, Güney Bölgelerin ekonomik açıdan ve her şeyden önemlisi tarım alanında gelişmesi için ihtiyacı olan (karayolu, kanalizasyon, hizmetler gibi) önemli inşaatların yapılması gibi bir dizi olağanüstü müdahaleleri devreye koymuştur. Yüzyıllardır aynı tarım aletlerini kullanan Güney için önemli bir tarım reformu kaçınılmazdı. Eskisinden daha büyük oranlarda yeni bir göç dalgası, bu defa deniz aşırı ülkeler yerine endüstri alanlarında "boom" yaşayan ve savaş sonrası insan gücüne ihtiyacı olan Almanya, Fransa, Belçika, İngiltere, İsviçre gibi İtalya'ya yakın Batı Avrupa ülkelerine yönelmişti. Fakat savaş sonrası kendisini hızlı bir şekilde toparlayan ve bireysel emeklerle kurulan endüstrisinde büyük gelişmelerle ekonomik mucizeyi yaşayan İtalya'nın kuzeyindeki Piemonte, Lombardia ve Liguria bölgelerine hareket eden nüfus yoğunluğu oldukça fazla idi. Bu olay, ulusal milli gelirin yükselmesine ve ülkenin sosyal ve ekonomik açıdan çok derin ve radikal anlamda değiştiği anlamına gelmekteydi." http://www.italyaonline.net/Italya/hakkında/tarih/cumhuriyet_s.htm.

Konu ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz: Hine, D., *Governing Italy*, New York, Oxford University Press, 1993'den aktaran Türker, M., "İtalya Yönetim Sistemi", <http://birimweb.icisleri.gov.tr/strateji/arastirma/21yy/italya.pdf>, Erisim tarihi: Mayıs 2006.

¹⁴ Serdar Şahinkaya, "Türkiye'nin Bölgesel İktisadi Dengesizlikleri Giderme, "Bölgesel Gelişme Stratejisi", Oluşturma Gayretleri Üzerine Değınmeler ve 'Yeni' Bir Örgütlenme Önerisi", *ERC/METU Uluslararası Ekonomi Kongresi Tebliği*, 10 - 13 Eylül 2001, ODTÜ, Ankara, 2001 ve özellikle Tekin Avaner, "BKA Siyasal Rejim Sorunu Yarattı mı?", *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, (Derleyen: Menaf Turan), YAYED, Paragraf Yayınları, Ankara, 2006, s. 239-262.

¹⁵ Ildırar, M., *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*, Nobel Yayınları No:714, Ankara, Ekim 2004, s. 134 -149; Ergun, T., "Bölgelerarası Dengesizliklerin Giderilmesinde Bölgesel Örgütlenmelerin Önemi: TVA", *Amme İdaresi Dergisi*, C.26. S.1, Ankara, Mart 1993; DPT, *VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, 2502-ÖİK:523, Ankara, 2000.

¹⁶ Bu bağlamda gözden kaçırılmaması gereken bir konu da Avrupa Birliği'nin "kamu girişimciliğine/kamu mülkiyetine karşı yansızlığı" meselesidir ve bu bağlamda zihinlerdeki bulanıklık da giderilmelidir. AB'nin kamusal girişimcilik politikalarına yaklaşımını şekillendiren temel kriter, Roma Antlaşması'nın 222. maddesinde yatmaktadır. İlgili

gesel gelişme” meselelerinin algılanış biçimlerine¹⁷ ve bu algılanış biçimindeki dramatik yön değişikliğine^{18,19} değinmek gerekli-

li madde “üye ülkelerin mülkiyet biçimleri konusunda hiçbir biçimde önyargılı olunamayacağını” hüküm altına almıştır. Bugün de geçerliliğini koruyan bu anlayışla, üye ülkelerin ekonomilerini, kamu-özel mülkiyet eksenlerinde ne ölçüde düzenleyecekleri, bütünüyle kendi inisiyatiflerine bırakılmaktadır. (Şahinkaya, S., “Avrupa Birliği Sürecinde ‘Kamu Girişimciliği’nin Manevra Alanları Üzerine Bir Not” (yeniden basım), *Mülkiye Dergisi*, C.24, S.224, Ankara, 2000).

- ¹⁷ Özküten, S. ve Ergünel, M., *Avrupa Topluluğu’nun Bölgesel Politikası*, Devlet Planlama Teşkilatı, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirmeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1992; Köstekli, İpek, Ş., “Avrupa Birliği’nde Bölgesel Kalkınma Politikaları”, *Ekonomide Durum*, Güz, Türk-İş Araştırma Merkezi, Ankara, 1999; Çiçekoğlu, F., *Türkiye’nin AB’ne Uyum Sürecinde AB Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Güneydoğu Anadolu Projesi*, (mimeo), Ankara, 2001; Bayraktar, F., *AB’nin Bölgesel Kalkınma Politikası ve Bu Politikanın Aday Olarak Türkiye Açısından Anlam ve Önemi*, Türkiye Kalkınma Bankası, Araştırma Müdürlüğü, GA/02-05-14, Ankara, 2002; Şen, Z., *Türkiye’nin AB Adaylığı ve Katılım Öncesi Stratejisi Çerçevesinde Bölgesel Politika Alanında Uyum Durumunun Değerlendirilmesi*, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Uzmanlık Tezi, Mayıs, Ankara, 2004.
- ¹⁸ Bu konuda *Prof. Dr. Birgül Ayman Güler’in* yazdıklarına kulak vermek isabetli olacaktır: “...AB, bölgeselleşme politikasını ‘bölgelerarası eşitsizlikleri giderme’ önceliğini geri çekerek ‘bölgelerarası rekabet’ önceliğine dayandırmış; tüm üye ülkelerden ve adaylık sürecinde olan ülkelerden bölge kalkınma politikalarını bu yeni önceliğe göre değiştirmelerini temel politika istemi haline getirmiştir. Bölge kalkınmasının bu iki önceliği iki sonuç yaratmaktadır: Birincisi, bölgelerde hem planlama hem uygulama öncülüğü özel sektöre verilecektir; ikincisi, bölge ekonomileri yabancı finansman-yatırıma odaklı bir mutlak ‘serbestleşme’ye kavuşturulacaktır. Özel sektör öncelikli ve liberalize bölge yönetiminin çalışma stratejisi, bölgelerin birbirleri ile rekabeti ilkesine dayandırılmıştır. Rekabet ilkesi, bölge yönetimlerini emek maliyetlerini düşük tutmak ve doğal-toplumsal varlıkları sınırsız bir seferberliğe zorlamak dışında anlamlı araçlara sahip değildir. Bölgelerarası rekabetçilik, bir yandan ülkedeki bölgelerarasında bölgecilik eğilimlerini güçlendirecek, bir yandan da bölge içinde sermaye kesimi ile ücretli çalışanları ve bölge halkını karşı karşıya getirecektir. Bir başka deyişle, en kuvvetli olası sonuç, ülke genelinde sınıfsal - toplumsal, iktisadi ve siyasal yapıların çatışma içinde dağılma sürecine girmesidir.” (B.A. Güler, “Sunuş”, *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, (Derl: Menaf Turan), YAYED, Paragraf/06, Ankara, 2005, s.3-10.
- ¹⁹ “AB’ye uyum adına yapılan bu reformların ülkemizde bölge planlama düşüncesinin evrimi açısından bir kırılma noktasını simgelediğini söyleyebiliriz. Ancak bu noktada, reformların beslendiği kuramsal çerçeveden ne ölçüde haberdarız? Son on beş yıldır Avrupa’daki siyasal çevreler tarafından yoğun ilgi gören ve dahası gelişmekte olan ülkelere bir reçete olarak önerilen bölgesel ekonomik gelişme stratejileri neleri içeriyor? Bu yazına eleştirel bakan yazarların “yeni bölgecilik” olarak adlandırdığı reçete ile önerilen “tedaviyi” uygulamadan önce Türkiye’nin neleri tartışması gerekiyor?”

iği²⁰ ile beraber, Birleşmiş Milletler'in ve OECD'nin de bölgesel gelişme sorunlarına çok da farklı bakmadıklarını ifade etmek mümkündür.

Bu farklı olmayışın genel olarak belki de en iyi ifadesi, Prof. Dr. Ha-Joon CHANG'ın "Neden kalkınmış ülkeler kendi kalkınmalarının tarihi konusunda bu kadar cahiller? İnsanların tarihi, çağdaş, entelektüel ve siyasi gündem doğrultusunda yorumlama doğal eğilimi (ki bu eğilim çoğu kez tarihsel perspektife gölge düşürür) yüzünden mi? Yoksa defalarca tanık olduğumuz gibi, ülkelerin teknolojik açıdan yetkinleştiklerinde, kendilerinin kalkınırken uygulamamış oldukları politikaları empoze etmekte çıkarları mı var? Kısacası, kalkınmış ülkeler kendilerinin kalkınmakta iken uygulamadıkları politikaları kalkınmakla olan ülkelerin benimsemesinde ısrar ederek 'merdiveni itiyorlar mı?' satırlarında bulunabilir.

TÜRKİYE'DE DURUM

Bilindiği üzere Türkiye, XIX. yüzyılda geçirdiği yarı sömürgeleşme beneyinin etkisiyle, tipik bir koloni benzeri yerleşme yapısına sahip ol-

Nedir bu 'yeni bölgecilik'?

Yeni bölgecilik söyleminin ortaya çıkışında bir grup araştırmacının, 1980'li yıllarda Japonya ve Avrupa karşısında zayıflayan Amerikan ekonomisinin küresel rekabet gücünü geri kazanmasının yollarını araştıran çalışmaları yatıyor. Bunlardan özellikle Michael Porter'ın çizdiği yol haritası, AB tarafından resmi bölgesel gelişme politikası olarak benimseniyor. Ana hatlarıyla bu harita; ulus devletin, serbest piyasa ekonomisinin yarattığı bölgelerarası dengesizlikleri, yasalar, teşvikler ve kamu yatırımlarıyla giderme yaklaşımını terk ederek; küreselleşmenin "gerektirdiği" rekabetçi piyasa koşullarını düzenleme görevi üstlenmesinin gerekliliğini vurguluyor. Ekonomik gelişmenin aracı olarak bölge olgusunu yeniden keşfeden yeni bölgecilik, aslında neoliberal ekonomi politikaları ile coğrafyanın bir arada ele alındığı bir söylem ve bu bağlamda bölge kavramına hem ekonomik, hem de politik açıdan yeni anlamlar yüklüyor" (Evren, Y. ve Çekiç, İ.T., "Yeni Bölgecilik Kısacasında Türkiye", Cumhuriyet Gazetesi.7.11.2003). Avaner, a.g.e.; Somel, A- Ekiz, C., "AB Plancılığına Geçiş: Ön Ulusal Kalkınma Planı", *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, (Derleyen: Menaf Turan) YAYED, Paragraf Yayınları/06, Ankara, 2005; Bayramoğlu, S., "Türkiye'de Bölgesel Politikaların Gelişimi", *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, (Derleyen: Menaf Turan) YAYED, Paragraf Yayınları/06, Ankara, 2005, s. 35-120.

²⁰ Teknik kısıtlar nedeniyle, çalışmanın ana konusuna yeterince yer verebilmek amacıyla, sadece değinmekle yetinilmiştir.

muştı. Nüfusları hızla artan liman şehirleriyle, bu liman şehrinin hinterlandındaki artı ürünü bağlı bulunduğu metropole taşımak için gelişmiş ağaç biçimindeki yol şemasıyla iç pazarında bütünleşmesi olmayan bir iktisadi sistemin yerleşme yapısına sahipti. Kurtuluş savaşı sonrasında izlenen yerleşme politikaları, bu dışa bağımlı yapıyı dönüştürmekte başarılı olmuştu. Başkent in İstanbul'dan Ankara'ya taşınması, ağaç biçiminden örümcek ağı biçimine dönüştürülen demiryolları uygulaması, 1945'ler sonrasında uygulanan karayolları programı, devlet fabrikalarının küçük Anadolu şehirlerinde kurulması ve benzeri politikalar 1960'lı yıllara gelindiğinde iç pazar açısından bütünleşmesi görece olarak oldukça yüksek bir iktisadi yapının doğmasına neden olmuştu.²¹ Türkiye 1960 sonrası planlama deneyimine bu tür bir tarihsel birikim sonrasında ve bir dolu probleme sahip olarak girmişti. Böyle bir durumda ulusal planlamaya başlayan bir ülkede, planlamadan genellikle iki önemli işlev beklenebilir. *Birincisi*, bölgesel planlamaya ülkenin iktisadi gelişmesindeki etkinliği artırma işlevi vermektir. Böylece, gerek yerleşme sisteminin oluşmasında gerek altyapı kararlarının verilmesinde ekonominin darboğazlara düşmesi önlenerek ve bu kararların her birinin iktisadi etkinliğe katkısı olacak şekilde verilmesine çalışılacaktır. Bölge planlamasının *ikinci işlevi*, bölgesel eşitsizlikleri gidermekte bir araç olarak kullanılmasıdır. Farklı bir ifade ile bölge planlamasına ülke içinde eşitsiz büyüme yasasının sonuçlarını tersine çevirmekte kullanılacak bir mekanizma olarak bakmaktır.

Ülkemizde gelişmemiş yörelere dönük politika demetleri esas olarak Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY) teması etrafında kurgulanmıştır. 'Kalkınmada Öncelikli Yörelere'in geliştirilmesi amacıyla planlı dönem boyunca uygulanan politikaların başlıcaları üç ana grup altında toplanabilir; Bunlardan *birincisi* ve belki de en önemlisi kamu otoritesinin özellikle altyapı alanında direkt yatırım faaliyetleriyle, mali kaynakların gelişmiş yörelere nispi olarak az gelişmiş yörelere aktarılmasını gerçekleştirmektir. *İkincisi*, özel kesim yatırımlarının kalkınma planlarında belirlenen önceliklere uygun sektörlerle ve bölgelere yönlendiril-

²¹ Tekeli, İ., "Dört Plan Döneminde Bölgesel Politikalar ve Ekonomik Büyümenin Mekansal Farklılaşması", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, Ankara, 1981.

nesi ve desteklenmesi amacıyla uygulanan teşvik ve hibe önlemleridir. İçüncü araç da, her yıl genel bütçeden gerice yörelerdeki harcamalar için ayrılan ödeneklerin yanı sıra bütçe dışında oluşturulan fonlardan Örneğin Yatırımları Teşvik Fonu) aynı amaçla yapılan kaynak aktarmaları ve kamusal nitelikli ihtisas bankalarından Türkiye Kalkınma Bankası ve Halk Bankası'ndan elverişli koşullarda sağlanan kredi finansmanlanakları olarak tasarlanmıştır.²² Ancak, yine hatırlanacağı üzere; ülkemizde iktisat politikaları ve tercihlerinin köklü bir değişikliğe uğradığı 1980'ler boyunca üretim faaliyetlerinin mekansal dağılımı, ülkeyi nereseyse sanayisizleşmeye de götüren kaynak tahsisi politikaları doğrultusunda çarpık bir görünüm almış, çoğu deniz kıyısındaki büyük kentlerimizde önemli yığılmalar yaratmış, zaten çok zayıf olan arazi kullanım ve imar disiplini hemen tümüyle ortadan kalkmış ve Türkiye bu çarpık ve yetersiz sanayileşmeyle birlikte, oldukça derin çevre yozlaşmaları ile arşı karşıya kalmıştır.²³ Bununla birlikte, gelişmemişlik problemini il düzeyinde ele almaya yönelen ve dolaylı olarak il olma yarışına da katkıda bulunan, Kalkınmada Öncelikli Yöre (KÖY) politikalarının başarısızlığı ortaya çıkmış, *kalkınmada öncelikli yöreler Türkiye yüzölçümünün çok büyük bir parçasını kaplar olmuştur (50 il, 2 ilçe).*²⁴

² Yatırım Teşvik Tedbirlerinin bütün ve özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi uygulamalarının detayları için bkz: Serdengeçti, T., "Yatırım Teşvik Tedbirleri ve Güneydoğu Uygulaması", *Güneydoğu Anadolu Projesi: Türkiye'nin Geleceğinde GAP'ın Yeri Sempozyumu*, 12-16 Haziran 2000, TCMB Eğitim Müdürlüğü, Yayını, S.83 - 170, Ankara, 2000.

³ Boratav, K ve Türkcan, E. (ed.), *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s. 110-111.

⁴ Konunun ülkemizdeki gelişimi için özellikle bakınız: MGK, *Türkiye'de Bölge Planlaşmasının Evreleri*, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, Ankara, 1993; Sönmez, M., *Bölgesel Eşitsizlik: Türkiye'de Doğu Batı Uçurumu*, Alan Yayınları, İstanbul, 1998; Kulhan, E., *Yatırımlarda Devlet Yardımları ve Kalkınmada Öncelikli Yörelere Sağlanan Diğer Destekler*, Devlet Planlama Teşkilatı, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998; Şahinkaya, S., "Bölgesel Dengesizliği Gidermeye Yönelik Politikalar: Dünya ve Türkiye'den Örnekler", *VI. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, Kongre Tebliği*, 17-19 Kasım 1999, ODTÜ, Ankara, 1999 ve Şahinkaya, S., "Türkiye'nin Bölgesel İktisadi Dengesizlikleri Giderme, "Bölgesel Gelişme Stratejisi" Oluşturma Gayretleri Üzerine Değınmeler ve 'Yeni' Bir Örgütlenme Önerisi", *ERC/METU Uluslararası Ekonomi Kongresi V Kongre Tebliği*, 10-13 Eylül 2001, ODTÜ Ankara; Sarıca, İ., "Türkiye'de Bölgesel Gelişme Politikaları ve Projeleri", *Akde-*

Bölgesel farklılıkların ve bölgesel büyümenin analizi Türkiye’de iki ayrı yaşam düzeyini ve gelir kopmasını çok net bir şekilde göstermektedir. İktisadi bakımdan Doğu ve Batı bütünüyle birbirinden farklı ikili bir yapı üzerinde gelişmesini sürdürmektedir. Doğu Anadolu, Doğu Karadeniz, İç Anadolu’nun bir bölümü ve Güneydoğu Anadolu düşük gelirli Doğuyu; Marmara, Ege ve Akdeniz ile İç Anadolu’nun bir bölümü de görece gelişmiş Batıyı oluşturmaktadır. Gelişmiş bölgeler, İstanbul, Ankara ve Adana’yı birleştiren E-5 karayolunun batısı, Türkiye’nin en büyük metropollerini ve gelişme hızında bu metropollerden etkilenen diğer illeri içermektedir. Eskişehir ve Konya gibi iki bölge merkezi de bu eksenin bitişiğinde yer almaktadır. Bu yapı Batı’nın gelişme dinamikleri açısından avantajlı olduğunu göstermektedir.²⁵

Ayrıca, 1990’lı yıllarda küreselleşmenin dozunu giderek artırmasıyla birlikte 1980’deki birinci kırılmayı ikinci bir kırılma takip etmiş-

niz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, (1), Antalya, 2001, s.154-204; Eşiyok, B., *Türkiye Ekonomisinde Bölgesel Dengesizlikler (Doğu ve G. Doğu Anadolu Bölgelerinin Kalkınmasına Yönelik Bir Model Önerisi)*, Türkiye Kalkınma Bankası, İktisadi Araştırmalar, Ankara, 2002; Doğruel, Altınbaş, Güneş, “Türkiye’de Bölgesel Yakınsama: Kalkınmada Öncelikli İller Politikası Başarılı mı?”, *ERC/METU Uluslararası Ekonomi Kongresi VI Kongre Tebliği*, ODTÜ, Ankara, 2002; Doğruel F, Doğruel A.S., “Türkiye’de Bölgesel Gelir Farklılıkları ve Büyüme”, *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar, Korkut Boratav’a Armağan* (Editörler: Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 287-318; Karaca, O., “Türkiye’de Bölge-lerarası Gelir Farklılıkları: Yakınsama var mı?”, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, 2004/7, Ankara, 2004; Demir, A ve Yiğidim, A., “Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye’de Bölgesel Yakınsama Analizi: 1997-2001 Dönemi”, *Türkiye İktisat Kongresi 2004, Kongre Tebliği*, Cilt 7, İzmir, 2004; Turan, M. (Derleyen), *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, YAYED, Paragraf Yayınları/06, Ankara, 2005; Elvan, L. et. Al, *Bölgesel Gelişme ve Sektör- Bölge Yığılımları*, TÜSİAD-DPT, Türkiye Büyüme Stratejileri Dizisi No:4. Yayın No: TUSİAD-T/2005-09/408, İstanbul, Eylül 2005. Ayrıca, Devlet Planlama Teşkilatı Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü’nün <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bgyu.html> sayfaları.

²⁵ Doğruel F, Doğruel A.S., “Türkiye’de Bölgesel Gelir Farklılıkları ve Büyüme”, *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar, Korkut Boratav’a Armağan* (Editörler: Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 314 ile Küçük, U.N ve Altuğ, G.S., “Türkiye’de Bölgesel Farklılıklar ve Yatırımların Seyri: Yoksul ve Zengin Bölgeler Arasındaki Fark Azalmakta mı?”, *Ekonomik Büyümenin Dinamikleri ve İstihdam: Kaynaklar ve Etkileri*, (Ed: Doç. Dr. Bilin Neyaptı), Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 2006.

ir. Türkiye'nin "Avrupa Birliği'ne uyum süreci"nde,²⁶ siyasal, idari ve iktisadi dönüşümlerin senkronizasyonu birçok alanda artık devletin daha "düzenleyici (!)" bir konuma geçmesi, kalkınma, planlama ve bölgesel gelişme anlayışını da çok derinden etkilemiş ve değiştirmiştir.²⁷

Bu kırılma/adımların en önemlilerinden biri, "İstatistiksel Bölge Birimleri Sınıflandırması İBBS" *Nomenclature of Territorial Units for Statistics (NUTS)*²⁸ projesidir. Bu proje ile bölgelerin sosyoekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların belirlenmesi ve AB Bölgesel İstatistik Sistemi'yle karşılaştırılabilir veri tabanı oluşturulması amacıyla, ülke genelinde üç düzeyde istatistiki bölge birimleri²⁹ oluşturulmuştur.³⁰

2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi, NUTS-II'lerde bölgesel kalkınma planları hazırlanmasını, bölgesel kamu yatırımları bütçesi hazır-

²⁶ IMF, Dünya Bankası ve OECD'nin de bu konudaki telkinleri de hatırdta tutulmalıdır.

²⁷ Bu sürecin analizi için özellikle Somel ve Ekiz, *a.g.e.* ve Bayramoğlu, *a.g.e.*

²⁸ NUTS uygulaması, Avrupa İstatistik Enstitüsü EUOSTAT'ın bölgesel istatistiksel verileri sağlamak üzere türdeş bir zemin yaratma amacıyla başlattığı, 1988'de Avrupa genelinde ilerletilen ve hukuksal çerçevesi henüz 2003'te oluşturulan bir sistemdir. Avrupa genelinde 1988'de başlatılan bu iş, 2003 yılında hukuki zemine oturtulmuştur. Bu sisteme göre AB ülkelerinde toplam 78 NUTS-I, 211 NUTS-II ve 1093 NUTS-III bölgesi vardır. Bu sistem, Türkiye'nin gündemine 2001 Katılım Ortaklığı Belgesi'nin koşullarından biri olarak girmiştir. Bu çerçevede, Türkiye'de İBBS çalışması AB tarafından Avrupa-Akdeniz Ortaklığı Fonu MEDA'dan verilen krediyle yapılmıştır. DİE, DPT, İçişleri üyeli bir komisyon, NUTS tanımlarını temel alıp bir liste çıkarmıştır. Bunlara göre Türkiye'deki mevcut iller nüfus ve alan bakımından NUTS-III'e denktir; ama NUTS-II ve NUTS-I'e uygun yönetim kademesi yoktur. Komisyonca ekonomik, toplumsal, kültürel, coğrafi açılardan türdeş; ortalama 1,8 milyon nüfuslu bölgeler aranmış ve bunların 26 adet olduğu kararlaştırılmıştır. Benzer biçimde 5 milyon ortalama nüfuslu bölgeler belirlenmiş, bunların da sayısı 12 diye saptanmıştır. Bu liste Bakanlar Kurulu'nca kabul edilmiş, 22 Eylül 2002'de karar Resmi Gazete'de yayımlanmıştır (Güler, B. A., "Bölge Ajansları AB Operasyonudur", (Röportaj: Işık Kansu), *Cumhuriyet Strateji*, 22 Mayıs 2006).

²⁹ İBBS temelinde bölgelerarası gelir eşitsizliği üzerine bir çalışma için bkz: Öztürk, L., "Bölgelerarası Gelir Eşitsizliği: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması'na (İBBS) Göre Eşitsizlik İndeksleri İle Bir Analiz (1965-2001)", *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* (10) Antalya, 2005, s.95-110.

³⁰ Çamur, C. K. ve Gümüş, Ö., "İstatistiki Bölge Birimleri-Nuts Sistemi", *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, (Derleyen: Menaf Turan) YAYED, Paragraf Yayınları/06, Ankara, 2005, s.147-156.

lanmasını, bu işleri yürütecek idarelerin kuruluşunun tamamlanmasını³¹ isteyince, “bölge kalkınma ajansları”³² kurulması gündeme geti-

31 NUTS sistemiyle Brüksel, (1) sanayi KOBİ, (2) tarım-hayvancılık kırsal kalkınma, (3) turizm-çevre-altyapı gibi üç temel iktisadi alanın planlaması ve yönetimini “bölgeselleştirme”yi güvence altına almıştır. Bunların hedeflerini belirleme işi bölge ile Brüksel işbirliğine kaydırılmış, Ankara’nın by-pass edilmesi mümkün hale getirilmiştir. Gerçekte bu sistem, merkezde ilgili kurumlara sahiptir: DPT bu işin takipçisi olarak bir genel müdürlüğe ve daire başkanlığına sahiptir; Brüksel’den alınacak kaynaklar “Ulusal Mali Yardım Koordinatörlüğü”, “Ulusal Fon”, “Merkezi Finans ve İhale Birimi Mali İşbirliği Komitesi”, “Ulusal Yetkilendirme Görevlisi” gibi Ankara merkezli kuruluşlarca yönetilecektir. Eğer Türkiye ulusal kalkınma plancılığında vazgeçmese, AB üzerinden gelen bu bölgesel plancılığı kendi amaçları doğrultusunda yönlendirme iradesi ve gücü gösterebilse, yürürlüğe giren sistemi diğer merkez ülkelerde görüldüğü gibi “Avrupa kaynaklarını ülkeye çekme” aracı diye görmek mümkün olabilirdi. Ne var ki durum böyle değildir... Devreye giren danışman firmalar Brüksel’in taraf oldukları sözleşmelerle yürümekte; hedef belirleme ve işleyişi denetleme sürecinde iktidar Brüksel’e bırakılmakta, kısaca “bölgesel hedefler”i ulusal hedeflerle bütünleştirecek ulusal plancılık ortadan kaldırıldığı için kalkınma yönetiminde Ankara devre dışı kalmaktadır. DPT’nin ilgili birimlerinin ve yeni kurulan merkezi birimlerin “Brüksel adına” değil, öncelikle “Türkiye adına” çalışma amacına göre kurulması kritik önem taşır. Bu nedenle burada iş gören personelin Brüksel eliyle yapılan hizmet-İçi eğitimlerden başka “Ankara eliyle” paralel eğitimlere tabi tutulması ve örgütlenmenin bu içeriğe göre gerçekleştirilmesi üzerinde durmak gerekir. Brüksel eliyle yapılan eğitimlerin, personeli Brüksel çıkarına hizmet etmeye yönlendireceği, bunları Brüksel memuru gibi düşünüp çalışmak üzere yetiştireceği açıktır. Oysa “para” Brüksel’in olabilir, ama yapılan iş Türkiye üzerindedir. Tüm yeni kurulan kurumların, tüm yeni görevlendirilen personelin Türkiye bakış açısı doğrultusunda hareket etmeye yönlendirilmesi büyük önem taşır (Güler, 2006, a.g.e.).

32 Kalkınma Ajansları ile ilgili olarak bkz: Arslan, Kahraman, “Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:4 Sayı:7 Bahar 2005/1, 2005, s.275-294; Ataay, F., “BKA Tasarımının ‘Kalkınma’ Anlayışı Üzerine”, *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, (Derleyen: Menaf Turan), YAYED, Paragraf Yayınları/06, s. 15-32, Ankara, 2005; Avaner, a.g.e.; Bayramoğlu, a.g.e.; Somel, A- Ekiz, C., “AB Plancılığına Geçiş: Ön Ulusal Kalkınma Planı”, *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, (Derleyen: Menaf Turan), YAYED, Paragraf Yayınları/06, Ankara, 2005; Demirci, G. A., “Bölgesel Kalkınma Ajansları”, *TSBD, Sosyal Bilimler Kongre Tebliği*, Ankara, 2003 ve Demirci, G. A., “Farklı Ülkelerde Bölge Kalkınma Ajansları”, *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, (Derleyen: Menaf Turan), YAYED, Paragraf Yayınları/06, Ankara, 2005, s.181-195, Karasu, K., “İngiltere’de Bölge Kalkınma Ajansları” *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, (Derleyen: Menaf Turan), YAYED, Paragraf Yayınları/06, Ankara, 2005, s.197-238; Turan, M. (Derleyen), *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, YAYED, Paragraf Yayınları / 06, Ankara, 2005; Oyan, O., “Kalkınma Ajansları: Amaç Gerçekten Kal-

ilmiş ve hazırlanan yasa tasarısı TBMM’nde uzun ve tartışmalı oturumlarda görüşülerek 5449 Sayılı *Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun* adı ile kabul edilerek süreç³³ tamamlanmıştır.³⁴

Kalkınma Ajanslarının özel olarak incelenmesinin önemli olduğuna vurgu yaparak burada kısa bir değerlendirme yapmakta yarar vardır. “... *kalkınma ajansları modelinin de, 1980 sonrasında izlenen bölgesel gelişme politikalarının yeni bir kurumsal çerçeve ile sürdürülmesi anlamına geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu kalkınma anlayışı, ülkemizin kalkınma sorunlarının çözümü için ‘girişimcilik ruhunun ve kapasitesinin geliştirilmesi’ gerektiği varsayımından hareket etmekte; bölge kalkınma ajanslarına da, düzenleyici devlet anlayışına uygun olarak, ‘koordinasyon’, ‘düzenleme’, ‘katalizatörlük’ gibi işlev-*

kınma mı?” *Mülkiye Dergisi*, Kış /2005, 249, Ankara, 2005, s.63-73; Berber, M ve Celebçi, “*Türk Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yeni Arayışlar: Kalkınma Ajansları ve Türkiye’de Uygulanabilirliği*” Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Sempozyumu, 13-14 Ekim 2005, Trabzon, 2005, <http://www.metinberber.ktu.edu.tr/linkler/kajans.pdf>; Güler, A. B., “Sunuş”, *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, (Derleyen: Menaf Turan), YAYED, Paragraf Yayınları/06, Ankara 2005, s.3-10 ve Güler, A. B., “Bölge Ajansları AB Operasyonudur”, (Röportaj: Işık Kansu), *Cumhuriyet, Strateji*, 22 Mayıs 2006; Özen, P., “Bölge Kalkınma Ajansları”, *Tepav*, Epri, Yönetişim Etütleri, Bölgesel Kalkınma, 2006, <http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/bolgeselkalkinmabilginotu.pdf> Erişim Tarihi: 10 Haziran 2006.

Ayrıca, Kalkınma Ajansları ile ilgili olarak şu web siteleri gözden geçirilebilir: <http://www.yayed.org/>;

http://www.yayed.org/genel/bizden_listele.php?bizden_kod=8;

<http://www.tepav.org.tr/tur/index.php?type=bolkalk&title=Y>;

<http://www.okab.gov.tr/>; <http://www.yesilirmak.gov.tr/>;

http://www.gidem.org/_Gidem/website/gozlem.aspx?sayfaNo=117; <http://www.mersin-ka.org/>;

<http://www.dakap.org.tr/>; <http://www.egev.org/>

³³ Hükümet tasarısına dönüşürken geçirdiği en önemli dönüşümün “Bölge Kalkınma Ajansları” başlığından “bölge” sözcüğünün düşürülmesi olduğu hatırlanmalıdır. Tasarıdan yasaya geçiş ve 25.01.2006 Tarih ve 5449 Sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun ile ilgili seyri izlemek için bkz: (Oyan, a.g.e.).

³⁴ Ancak, Ana Muhalefet Partisi CHP’nin 131 milletvekili imzaları ile bahse konu Kanun’un pek çok maddesi hakkında yürütmenin durdurulması talebiyle Anayasa Mahkemesine dava açmış durumdadır.

ler yüklemektedir. (Kanunun), ulusal/bölgesel/yerel kalkınmada devletin etkin müdahalelerde bulunmasını dışlayan bu yaklaşımı, gerçek anlamda bir sınaî atılım için kamu girişimlerine gereksinim bulunduğu ve kamunun sınaî girişimlerinin bölgesel ve yerel gelişme açısından vazgeçilemez olduğu gerçeğini göz ardı etmekte, bu nedenle de kalkınma sorunlarına çözüm getirme açısından³⁵ herhangi bir önem taşımamaktadır.

Sonuç olarak, anlamlı bir bölgesel gelişme programının uygulanabilmesi/sanayinin yaygınlaştırılması için, çok daha basit ancak köklü başlangıç şartlarının oluşması, yani arazi kullanımı, kentleşme ve imar disiplinini sağlayacak mevzuatın elden geçirilmesi ve tavizsiz uygulanması gerekmektedir.³⁶ Ayrıca, unutulmamalıdır ki; hangi kamu yönetimi modeli benimsenirse benimsensin, Türkiye’de sanayi faaliyetlerinin yurt düzeyine eşit ve homojen bir biçimde dağıtmak ve somut olarak (bugünkü kuruluşlar ve organizasyonel yapı itibarıyla) 81 ili birbirine yakın gelişmişlik düzeylerine ulaştırmak, nerede ise gerçekleşmesi imkansızla yakın bir düşür ve serbest piyasa mekanizması mantığına da tamamen aykırıdır. Bu hedefler, ne klâsik sanayileşme süreçlerinde, ne de bir zamanların merkezi planlı ekonomilerinde gerçekleştirilebilmiştir.³⁷

Büyük özel sektörün; bölgesel planlar çerçevesinde çeşitli teşvikler ve sübvansiyonlarla, KÖY’lere, gerice yörelere, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine gitmekte (yatırım yapmakta) zorlandığı, bu tür kalkınma ve sanayi politikaları-programlarının genellikle başarılı olmadığı ülkemiz açısından yaşanmış ve saptanmış bir gerçektir. Yöre girişimcileri açısından bir miktar farklı olan ve fakat bunlara benzer bir uygulama olarak da nitelendirilebilecek olan *Acil Destek Programlarına* yakından göz atmakta sayısız yarar bulunmaktadır.

³⁵ Ataay, F. (2005) “BKA Tasarımının ‘Kalkınma’ Anlayışı Üzerine”, *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, (Derleyen: Menaf Turan), YAYED, Paragraf Yayınları, Ankara, 2005, s.32-33.

³⁶ Ki bu da yakın dönemde (1999 ve 2000) yaşadığımız ve muhtemel gelecekte yaşayacak olduğumuzun ifade edildiği ve yoğun bir biçimde tartışıldığı deprem/depremleri Bilecik, Bozüyük, İzmit ve İstanbul ekseninde yoğunlaşmış bulunan sınaî tesisleri birlikte düşündüğümüzde daha da öne çıkmaktadır.

³⁷ Boratav ve Türkcan, a.g.k.

ACİL DESTEK PROGRAMLARI: Kurumsal Düzenlemeler

Olağanüstü Hal Uygulamalarının sürdüğü 1990-1994 dönemini kapsayan VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde hazırlanan *Aksiyon Planları*³⁸ adı altındaki Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerine dönük “tedbirler ya da teşvik paketleri” 1994 krizini takiben daha da somutlaşmıştır. VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda da “*Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri için hazırlanan Aksiyon Planı kapsamındaki yatırımların sürdürülmesi ve yörenin ivedilik arz eden sorunlarının çözümü için gerektiğinde Acil Destek Programları hazırlanması*” hüküm altına alınmıştır. Zira bu bölgelerde, insanları metropollerde istihdam etme maliyetinin daha altındaki maliyetlerle yapılan tesislere, işletmelere yerleştirmek gerektiği ve bunun öneminden hareketle geliştirilen uygulamalardan biri de çalışmanın ana gövdesini oluşturan *Acil Destek Programlarıdır*.

Bu programların önemli bir kısmının temel amacı; *yatırımı yarım kalmış ve/veya yatırımı tamamlandığı halde işletme sermayesi yetersizliği nedeniyle düşük kapasite kullanımı ile çalışan tesislerin farklı bir ifade ile sorunlu işletmelerin yeniden ekonomiye kazandırılmasıdır ve Acil Destek Programları bu kapsamda değerlendirilmelidir.*³⁹ Res-

³⁸ 22 Şubat 1993 tarihli Milli Güvenlik Kurulu Bildirgesi’nde de “Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizin kalkındırılmasına yönelik olarak, Bölge ve Alt Bölge Planlama çerçevesinde geliştirilen aksiyon planları” şeklinde yer almıştır. <http://www.mgk.gov.tr/basinbildiri1993/22subat1993.htm>. Ayrıca dönemin MGK toplantılarında sık bir biçimde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerine ilişkin iktisadi önlemler dile getirilmeye devam etmiştir. Örneğin; “... gerekli güvenlik tedbirlerinin kesintisiz sürdürülmesinin yanında, bölgeye yönelik ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik tedbirlere hız kazandırılmasının gereği üzerinde bir kere daha durulmuştur. Bu çerçevede, ‘Doğu ve Güneydoğu Anadolu Kalkınma Hamlesi’ adı altında Başbakanlık tarafından hazırlanan proje ile ilgili Kurula bilgi sunulmuştur.” <http://www.mgk.gov.tr/basinbildiri1997/31mart1997.htm>

Ayrıca, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde başlatılmış bulunan ve TBMM tarafından kabul edilen teşvik tedbirleri ile de desteklenen temel alt yapı yatırımlarının bir an önce halkın günlük yaşantısına yansiyacak şekilde hızlandırılması”, <http://www.mgk.gov.tr/basinbildiri1998/27mart1998.htm>.

³⁹ Programların çerçevesi esas olarak, 54. Hükümet yani Refah-Yol dönemindeki 96/8905 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı kapsamındaki uygulamalar, 56. Hükümet yani Demokratik Sol Parti Azınlık Hükümeti döneminde açıklanan 99/12477 ve 57. Hükümet dönemindeki 2000/1721 Bakanlar Kurulu Kararları ile çizilmiştir.

mi tariflenişi “*Yarım Kalmış ve İşletme Sermayesi Yetersizliği Nedeniyle İşletmeye Geçememiş Yatırımların Ekonomiye Kazandırılması*”na dair karar ve tebliğlerle uygulanan bu sistem/uygulama üç ayrı tarihte birbirleri ile küçük farklılıklar içeren karamname ve tebliğlerle gerçekleştirilmiştir.⁴⁰ Bu kısımda öncelikle programlara ilişkin düzenlemelere yer vererek benzerlik ve farklılıklar analiz edilmeye gayret edilecektir.

Acil Destek Programı 1

Acil Destek Programı'nın ilk etabı 7 Kasım 1996 tarih ve 96/8905 sayılı ve 1 Şubat 1997 tarih ve 97/1 sayılı Hazine Müsteşarlığı Tebliği ile başlamış ve sürdürülmüştür. Aracı bankalar *anonim şirketler* için *Türkiye Kalkınma Bankası* (TKB), *limitet şirketler* için *Vakıfbank* olarak belirlenmiş ve programın koordinasyon ve sekreteryaya görevi de TKB'na verilmiştir.⁴¹

Sadece *imalat sanayii alt sektörlerini* desteklemeyi tasarlayan uygulamanın kapsamında 23 il⁴² bulunmaktadır: *Adıyaman, Ağrı, Ardahan, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Iğdır, Kahramanmaraş, Kars, Malatya, Mardin, Muş, Siirt, Sivas, Şanlıurfa, Şırnak, Tunceli ve Van*. Ayrıca, uygulama için 2,5 Trilyon TL'si yatırım kredisi, 2 Trilyon TL'si de işletme kredisi olarak ödenmek üzere toplam 4,5 Trilyon TL kaynak ayrılmıştır. Kredilerdeki faiz oranları ve vadeler; yatırım kredisi için yüzde 20 ve 2 yılı öde-

⁴⁰ TKB, *Kalkınma Bankacılığı ve Türkiye Kalkınma Bankası: (Karşılaştırmalı Analiz ve Hedefler)*, Hizmete Özel, Ankara, 13 Ekim 2004; Şahinkaya, “Bölgesel Dengesizliği Giderme Çabalarında İki Karar”, *Mülkiye Dergisi*, C.23, s. 215, Mart-Nisan, Ankara, 1999. Bu makale, 2001 yılında Cevat Geray'a Armağan içinde, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No: 25, s.669-683'de yeniden yayımlanmıştır.

⁴¹ Her üç programında temel aracı bankası olan Türkiye Kalkınma Bankası, Kasım 1994, Temmuz 1995, Nisan 1996 ve Nisan 1997 tarihlerinde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki illerin valileri ile yakın işbirliği içerisinde önce 18 il ve daha sonra ise 23 il tarayarak; yatırımı yarım kalmış ve yatırımını tamamlayıp düşük kapasite kullanım oranları ile çalışan sanayi işletmeleri belirlemiş, bu işletmelerin ekonomiye kazandırılması ve istihdam yaratabilecek verimli çalışan işletmeler haline getirilebilmesi için gerekli finansman ihtiyacını saptamıştır (TKB, *Kalkınma Bankacılığı ve Türkiye Kalkınma Bankası: (Karşılaştırmalı Analiz ve Hedefler)*, Hizmete Özel, Ankara, 13 Ekim 2004).

⁴² Acil Destek 1 kapsamındaki illerin haritası için bkz: Ek 1.

mesiz dönem toplam 4 yıl, işletme kredisi için yüzde 30 ve 1 yılı ödemesiz toplam 2 yıldır. Firma başına kredi limiti ise 100 milyar TL'dir.

Program kapsamında 23 ilden 262 adedi anonim şirket 157 adedi ise limitet veya şahıs şirketi statüsünde olmak üzere, *toplam 419 şirket* aracı bankalara başvurmuştur. Söz konusu *şirketlerin talep ettikleri kredi tutarı yaklaşık 20,6 Trilyon TL işletme kredisi ve 11,9 Trilyon TL yatırım kredisi olmak üzere toplam 32,5 Trilyon TL*'dir. Ayrılan kaynağın 4,5 Trilyon TL olduğu düşünüldüğünde "durumun" daha başlangıçta ne kadar sorunlu olduğu tartışmasızdır.

97/1 no'lu uygulama tebliğinin lafzında yer alan hükümler uygulamada aşağıdaki sıkıntılarla karşılaşılmamasına neden olmuştur. Yarım kalmışlık tespitinin 30 Haziran 1996 itibariyle yapılacak olmasına rağmen, aracı bankaya müracaat tarihinin Şubat 1997 olarak saptanması,

- Kapsamdaki il işletmelerinde genel olarak sağlıklı kayıt sistemi olmayışı yarım kalmışlık oranının yüzde 75 olarak saptanması hususu, fiziki ve kaydi tespitleri de zorluklar yaratmıştır.
- *Yatırım ve işletme kredisinin birlikte kullanılması halinde işletme kredisinin toplam kredinin yüzde 25'ini geçmemesi* hükmü de, birçok firmanın sadece işletme kredisi kullanmasını tercih etmesine yol açmıştır.

Acil Destek Programı 2

Programın ikinci etabı, Türkiye Kalkınma Bankası'nın sürdürdüğü çabalarla, Hazine Müsteşarlığı ile gerekli koordinasyonun sağlanması ve konunun TKB'nce Yüksek Planlama Kurulu gündemine taşınması ile olgunlaşmıştır. TKB, o dönemde konuyu "*bölgeye yapılacak yeni yatırımlarla birlikte, mevcut yarım kalmış yatırımların tamamlanması, tamamlanmış ancak işletmeye alınamamış olanların işletmeye alınması ve işletmede olup da çok düşük Kapasite Kullanım Oranlarında (KKO) çalışanların daha yüksek KKO'da çalışmasının sağlanması ile istihdam yaratılması, yeni yatırımlar için gerekli olandan daha az bir kaynak gerektirecektir. Bu nedenle Bölgedeki yarım kalmış yatırımların desteklenmesi önem arz etmektedir*" şeklinde değerlendirmektedir. Bununla birlikte TKB, konu ile ilgili olarak Bakanlıklar arası Uygulama ve Koordinasyon Kurulu'nun (BUKK) 7 Mayıs 1998 tarihli toplantı gündemindeki "*Türkiye Kalkınma Bankası'nın Doğu ve Güneydoğu*

Anadolu Bölgesinde Uygulanabilecek Büyüme/Sanayileşme Stratejisine Dönük Değerlendirmeleri, Uygulama ve Önerileri Hakkında Takdim” maddesinin genel çerçevesinde bir değerlendirme notu da hazırlanarak sunulmuştur. Bahse konu değerlendirme notunda; 1990’lı yıllar boyunca sürdürülmekte olan Acil Destek Programları’nın ‘ekonomik yaşayabilirlik’⁴³ temel kriteri dikkate alınarak nihayetlendirilmesi gerektiğinin de altı çizilmiştir.

Kapsama alınacak şirketlerin bu kriter temelinde belirlenmesinin ve dolayısıyla bu kritere hazırlanmakta olan yeni Bakanlar Kurulu Kararları ve Uygulama Tebliğlerinde yer verilmesi vurgulanmıştır. Ancak TKB’nin bu görüşü ne yazık ki pratiğe yansıtamamıştır. Ayrıca, birinci etabın uygulanmasını düzenleyen kararlarda;

- başvuru süresinin 2 ay olarak belirlenmiş olması,
- sadece imalat sanayisindeki şirketleri kapsaması,
- yatırımın fiziki gerçekleştirme oranının 30 Haziran 1996 tarihi itibarıyla yüzde 75 olarak belirlenmiş olması,
- kredi üst limitinin 100 milyar TL olarak belirlenmesi

gibi nedenlerle 4,5 Trilyon TL ile sınırlandırılan kaynağın yöredeki yarım kalmış tesislerin tamamlanıp ekonomiye kazandırılması için yetersiz kaldığı görüldüğünden ikinci etap uygulamalarında bazı değişikliklere gidilmiştir.

Acil Destek Programı-2’nin uygulanması; 26 Şubat 1999 tarih ve 99/12477 Sayılı ve 9 Nisan 1999 tarih ve 99/12655 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararları ve 27 Nisan 1999 tarih ve 99/1 no’lu Hazine Müsteşarlığı Tebliği ile yürütülmüştür.

Birinci ve ikinci etap arasındaki temel farklar;

- İmalat sanayii ile birlikte sağlık, eğitim ve turizm sektörlerinin de desteklenen sektörler arasına alınması,

⁴³ Türkiye Kalkınma Bankası’nca geliştirilen ve ciddiye alınmasında yarar bulunan *ekonomik olarak yaşayabilirlik kriteri*; kuruluş yeri (Hammadde kaynaklarına ve / veya pazara yakınlık açısından), tesisin üretim teknolojisi (üretim konusuna uygunluk, yenilik, optimum ölçek), ürüne ilişkin piyasa /pazar koşulları (Arz, talep, ihracat-ithalat, satış ve rekabet olanakları vb.) beşeri sermaye (girişimcilik, nitelikli iş gücü temini, dışsal ekonomiler v.b.) noktalarında ele alınmaktadır.

- 23 il bağlamından, *Malatya* ve *Kahramanmaraş* illeri çıkarılmış ve *Ordu, Yozgat, Bayburt, Hatay*⁴⁴ ve *Gümüşhane* illerinin dahil edilerek il sayısının 26⁴⁵ olarak belirlenmesi,
 - Firma başına 100 milyar TL olan kredi üst limitinin 300 milyar TL'ne yükseltilmesi,
 - Yarım kalmışlık kriterinin başvuru tarihi itibarıyla yüzde 50 olması,
 - 6 aylık bir müracaat süresinin belirlenmesi,
 - Kredi vadelerinde birer yıllık artışların sağlanması,
- olarak sayılabilir.

Faiz oranları değişmemekle birlikte, vadeler yatırım kredileri için 2 yılı ödemesiz toplam 5 yıl, işletme kredileri için 1 yılı ödemesiz 3 yıl olmuştur. İkinci etap uygulamasında, ayrılan kaynak; 1999 Mali Yılı için 10 Trilyon TL, 2000 için 20 Trilyon TL olmak üzere 30 Trilyon TL'dir. Bahse konu BKK'da 2000 yılı için öngörülen rakamın yeniden değerlendirme değer artış oranı kadar artırılabilceği hükmü ile birlikte toplam 40,4 Trilyon TL tutarında bir kaynağın öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Buna karşın; Acil Destek-2 Programı kapsamında aracı bankalara, 384 anonim şirket, 319 adet de limitet şirket olmak üzere toplam 703 firma başvurmuştur. Anonim şirketlerin talepleri: 56 Trilyon TL İşletme kredisi; 48 Trilyon TL Yatırım kredisi olmak üzere Toplam 104 9 Trilyon TL, limitet şirketlerin talepleri ise; 34 Trilyon TL yatırım; 43 Trilyon TL'si de işletme olmak üzere, toplam 77 Trilyon TL olarak gerçekleşmiştir. *Her iki şirket grubunun talepleri birlikte değerlendirildiğinde; 99 Trilyon TL işletme, 82 Trilyon TL yatırım olmak üzere, toplam talebin 181 Trilyon TL olduğu görülmektedir.*

⁴⁴ Dönemin siyasi konjonktürü içerisinde Hatay ile ilgili hassasiyetleri hatırlamak açısından bkz: <http://www.mgk.gov.tr/basinbildiri1997/31mart1997.htm>
“...Hatay ilindeki ekonomik ve sosyal gelişmeler hakkında Kurula bilgi sunulmuş, bu konularda alınması gereken ilave tedbirlerin Bakanlar Kuruluna bildirilmesine karar verilmiştir.”

⁴⁵ Acil Destek 2 ve 3 kapsamındaki illerin haritası için bkz: Ek 1.

Anadolu Bölgesinde Uygulanabilecek Büyüme/Sanayileşme Stratejisine Dönük Değerlendirmeleri, Uygulama ve Önerileri Hakkında Takdim” maddesinin genel çerçevesinde bir değerlendirme notu da hazırlanarak sunulmuştur. Bahse konu değerlendirme notunda; 1990’lı yıllar boyunca sürdürülmekte olan Acil Destek Programları’nın ‘*ekonomik yaşayabilirlik*’⁴³ temel kriteri dikkate alınarak nihayetlendirilmesi gerektiğinin de altı çizilmiştir.

Kapsama alınacak şirketlerin bu kriter temelinde belirlenmesinin ve dolayısıyla bu kritere hazırlanmakta olan yeni Bakanlar Kurulu Kararları ve Uygulama Tebliğlerinde yer verilmesi vurgulanmıştır. Ancak TKB’nin bu görüşü ne yazık ki pratiğe yansıtamamıştır. Ayrıca, birinci etabın uygulanmasını düzenleyen kararlarda;

- başvuru süresinin 2 ay olarak belirlenmiş olması,
- sadece imalat sanayisindeki şirketleri kapsaması,
- yatırımın fiziki gerçekleştirme oranının 30 Haziran 1996 tarihi itibarıyla yüzde 75 olarak belirlenmiş olması,
- kredi üst limitinin 100 milyar TL olarak belirlenmesi

gibi nedenlerle 4,5 Trilyon TL ile sınırlandırılan kaynağın yöredeki yarım kalmış tesislerin tamamlanıp ekonomiye kazandırılması için yetersiz kaldığı görüldüğünden ikinci etap uygulamalarında bazı değişikliklere gidilmiştir.

Acil Destek Programı-2’nin uygulanması; 26 Şubat 1999 tarih ve 99/12477 Sayılı ve 9 Nisan 1999 tarih ve 99/12655 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararları ve 27 Nisan 1999 tarih ve 99/1 no’lu Hazine Müsteşarlığı Tebliği ile yürütülmüştür.

Birinci ve ikinci etap arasındaki temel farklar;

- İmalat sanayii ile birlikte *sağlık, eğitim ve turizm* sektörlerinin de desteklenen sektörler arasına alınması,

⁴³ Türkiye Kalkınma Bankası’nca geliştirilen ve ciddiye alınmasında yarar bulunan *ekonomik olarak yaşayabilirlik kriteri*; *kuruluş yeri* (Hammadde kaynaklarına ve / veya pazara yakınlık açısından), *tesisin üretim teknolojisi* (üretim konusuna uygunluk, yenilik, optimum ölçek), *ürüne ilişkin piyasa /pazar koşulları* (Arz, talep, ihracat-ithalat, satış ve rekabet olanakları vb.) *beşeri sermaye* (girişimcilik, nitelikli iş gücü temini, dışsal ekonomiler v.b.) noktalarında ele alınmaktadır.

- 23 il bağlamından, *Malatya* ve *Kahramanmaraş* illeri çıkarılmış ve *Ordu, Yozgat, Bayburt, Hatay*⁴⁴ ve *Gümüşhane* illerinin dahil edilerek il sayısının 26⁴⁵ olarak belirlenmesi,
 - Firma başına 100 milyar TL olan kredi üst limitinin 300 milyar TL'ne yükseltilmesi,
 - Yarım kalmışlık kriterinin başvuru tarihi itibarıyla yüzde 50 olması,
 - 6 aylık bir müracaat süresinin belirlenmesi,
 - Kredi vadelerinde birer yıllık artışların sağlanması,
- olarak sayılabilir.

Faiz oranları değişmemekle birlikte, vadeler yatırım kredileri için 2 yılı ödemesiz toplam 5 yıl, işletme kredileri için 1 yılı ödemesiz 3 yıl olmuştur. İkinci etap uygulamasında, ayrılan kaynak; 1999 Mali Yılı için 10 Trilyon TL, 2000 için 20 Trilyon TL olmak üzere 30 Trilyon TL'dir. Bahse konu BKK'da 2000 yılı için öngörülen rakamın yeniden değerlendirme değer artış oranı kadar artırılabilceği hükmü ile birlikte toplam 40,4 Trilyon TL tutarında bir kaynağın öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Buna karşın; Acil Destek-2 Programı kapsamında aracı bankalara, 384 anonim şirket, 319 adet de limitet şirket olmak üzere toplam 703 firma başvurmuştur. Anonim şirketlerin talepleri: 56 Trilyon TL İşletme kredisi; 48 Trilyon TL Yatırım kredisi olmak üzere Toplam 104 9 Trilyon TL, limitet şirketlerin talepleri ise; 34 Trilyon TL yatırım; 43 Trilyon TL'si de işletme olmak üzere, toplam 77 Trilyon TL olarak gerçekleşmiştir. *Her iki şirket grubunun talepleri birlikte değerlendirildiğinde; 99 Trilyon TL işletme, 82 Trilyon TL yatırım olmak üzere, toplam talebin 181 Trilyon TL olduğu görülmektedir.*

⁴⁴ Dönemin siyasi konjonktürü içerisinde Hatay ile ilgili hassasiyetleri hatırlamak açısından bkz: <http://www.mgk.gov.tr/basinbildiri1997/31mart1997.htm>
 "...Hatay ilindeki ekonomik ve sosyal gelişmeler hakkında Kurula bilgi sunulmuş, bu konularda alınması gereken ilave tedbirlerin Bakanlar Kuruluna bildirilmesine karar verilmiştir."

⁴⁵ Acil Destek 2 ve 3 kapsamındaki illerin haritası için bkz: Ek 1.

kredi talep etmiştir.

ma Bankası'na 397 adet anonim şirket başvurarak 154 Trilyon TL Acil Destek Programlarının bu üçüncü etabında, Türkiye Kalkın- imkanı getirmiştir.

rlan kredilerin bakiyelerine de yeni faiz oranlarının uygulanması oranı %30'dan %15'e düşürülmüştür. Ayrıca daha önce kullandı- Yatırım kredisi faiz oranı % 20'den % 10'a, işletme kredisi faiz ift açabilmesi imkanı getirmiştir.

• Dış makine teçhizat için aracı bankaların fon talep ederek akredi- lanan avans oranı her iki kredi için % 40 olarak belirlenmiştir.

• Yatırım kredilerinde % 25, işletme kredilerinde % 50 olarak uygu- landırılmayacağına ilişkin hüküm kaldırılmıştır.

• Turizm sektöründe işletmeye geçmiş firmalara işletme kredisi kul- rafından yürütülecektir.

tüm işlemleri daha önce olduğu gibi Türkiye Kalkınma Bankası ta- ması esası getirilmiştir. Anonim şirket statüsündeki firmaların ise kasi'na başvurması ve tüm işlemlerinin bu banka tarafından yapı- Anonim şirket statüsü dışındaki firmaların doğrudan Vakıflar Ban- lenmiştir.

• Kredi üst limiti 300 Milyar TL yerine 450 Milyar TL olarak belir- ceği belirtilmiştir.

tiğinde "yeni den değerlendirme değer oranı" kadar artırılabil- yon TL'dir. Yine bu BKK'da da 2001 yılı için öngörülen tutarın gerek- Yılı için 20 Trilyon TL, 2001 için 50 Trilyon TL olmak üzere 70 Tril- Koşullar genelde aynı olmakla birlikte, toplam kaynak, 2000 Mali- tülümüştür.

2000 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan 2000/1721 sayılı BKK ve 23 Ocak 2001 tarih ve 2001/1 no'lu uygulama tebliği çerçevesinde yürü- Acil Destek Programlarının üçüncü etap uygulaması 25 Aralık

Acil Destek Programı 3

Tablo 1: Acil Destek Programlarına Başvurular

		TALEP	
Program	Şirket Türü	Şirket Sayısı	Kredi Tutarı (Trilyon TL)
Acil Destek Programı (1)	Anonim	262	32,5
	Limitet	171	
	Toplam	419	
Acil Destek Programı (2)	Anonim	262	181.0
	Limitet	384	
	Toplam	703	
Acil Destek Programı (3)	Anonim	397	154
GENEL TOPLAM		1519	367,5

Kaynak: Türkiye Kalkınma Bankası, Entegre Bankacılık Yazılımı Kredi - Muhasebe Modülleri Veri Tabanından kendi hesaplamalarımız.

Yukarıdaki tablodan da görüleceği gibi, Acil Destek Programlarına (1,2,3) 476'sı limitet şirket, 1043 anonim şirket olmak üzere toplam 1519 şirket başvurarak, 367,5 Trilyon TL kredi talebinde bulunmuşlardır.⁴⁶

⁴⁶ Heride de görüleceği gibi kredi talepleri ile kredi kullandırmaları arasında oldukça büyük tutar farklılıkları vardır. Bu farklar esas olarak; kredi talebinde bulunan firmaların, uygulamayı düzenleyen Hazine Müsteşarlığı tebliğindeki koşullara bire bir uygun olmaması ve aracı bankaların "proje değerlendirme kriterleri ve proje değerlendirme formatındaki statik anlayış"tan kaynaklanmaktadır.

ACİL DESTEK PROGRAMLARINA AİT UYGULAMA SONUÇLARI⁴⁷

Uygulama sonuçları da, “düzenlemeler” kısmındaki ayırım gözetilerek yapılacak ve toplulaştırılacaktır.

Acil Destek Programı 1

Birinci program üç coğrafi bölge ve 23 ilde yürütülmüştür: Doğu Anadolu Bölgesi 15 il, Güneydoğu Anadolu Bölgesi 7 il ve İç Anadolu Bölgesi’nden de 1 (Sivas) il. 72 adedi anonim şirket, 54’ü de limitet şirket olmak üzere toplam kredilendirilen şirket sayısı 126’dır. Bu şirketlerin yüzde 48,41’i Doğu Anadolu’ya (15 il), yüzde 49,21’i de Güney Doğu Anadolu’ya (5 il) aittir. Kalan yüzde 3’lük dilim ise İç Anadolu’ya (Sivas) aittir. Bu bağlamda, Güneydoğu Anadolu’nun, Doğu Anadolu’ya göre şirketleşme eğilimleri açısından daha önde olduğu ve bununla birlikte programın imalat sanayi sektörü temelinde sürdürüldüğü de dikkate alındığında, yine Güneydoğu Anadolu’nun Doğu Anadolu’ya göre imalat sanayi işyerleri açısından da önde olduğu düşünülmelidir. Şirket sayılarını iller açısından değerlendirirsek, Doğu Anadolu Bölgesinde önem sırasına göre; Erzurum yüzde 24,6’lık pay ile birinci sırayı alırken sırasıyla, Van ikinci, Elazığ üçüncü, Erzincan dördüncü ve Kars beşinci sırayı almaktadır.

⁴⁷ Programların uygulama sonuçlarına ait veriler; *Türkiye Kalkınma Bankası, Entegre Bankacılık Yazılımı Kredi-Muhasebe Modülleri Veri Tabanından* alınmıştır.

Tablo 2: Acil Destek Programı (1) Uygulama Sonuçları, Milyon TL

Coğrafi Bölge	İl	Firma TKB (1)	Firma Vekâletbank (2)	Toplam Firma (1) + (2)	İşletme TKB (1)	İşletme Vekâletbank (2)	İşletme Toplamı (1) + (2)	Yatırım TKB (1)	Yatırım Vekâletbank (2)	Yatırım Toplamı (1) + (2)	ACİL 1 TOPLAM	
												(1)
Doğu Anadolu	AGRI	2	1	3	43.700,00	7.932,00	51.632,00	0	0	0	51.632,00	
	ARDAHAN	1	1	2	30.558,00	0	30.558,00	0	0	0	30.558,00	
	BINGÖL	2	2	4	36.000,00	0	36.000,00	0	0	0	36.000,00	
	BİTLİS	2	2	4	24.127,00	24.127,00	48.254,00	0	0	0	48.254,00	
	ELAZIĞ	2	6	8	54.000,00	132.421,00	186.421,00	15.000,00	66.200,01	81.200,01	267.621,01	
	ERZİNCAN	5	5	10	128.150,00	0	128.150,00	75.000,00	0	0	75.000,00	203.150,00
	ERZURUM	11	4	15	323.943,00	126.740,75	450.683,75	121.842,13	11.248,00	133.090,13	583.773,88	
	HAKKARİ	1	1	2	39.656,00	0	39.656,00	0	0	0	39.656,00	
	İĞDIR	1	1	2	14.216,00	14.216,00	28.432,00	0	0	0	28.432,00	
	KARS	2	3	5	48.357,00	69.413,00	117.770,00	0	15.588,00	15.588,00	133.358,00	
	MALATYA	1	2	3	100.000,00	20.151,00	120.151,00	0	0	0	120.151,00	
	MÜŞ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
	ŞİRNAK	1	1	2	44.000,00	0	44.000,00	0	0	0	44.000,00	
	TUNCELİ	2	1	3	40.400,00	8.282,50	48.682,50	0	73.654,00	73.654,00	122.336,50	
	YANIK	7	4	11	300.950,00	70.424,00	371.374,00	0	60.872,90	60.872,90	432.246,00	
Güney Anadolu	ADANA	2	5	7	85.818,55	17.658,00	103.476,55	0	12.750,00	12.750,00	116.226,55	
	BATMAN	5	10	15	121.090,53	279.724,51	400.815,04	0	0	0	400.815,04	
	DIYARBAKIR	8	4	12	260.808,11	124.782,50	385.590,61	198.422,50	0	198.422,50	584.013,11	
	KAHRAMANMARAŞ	1	2	3	20.000,00	47.569,50	67.569,50	0	0	0	67.569,50	
	MARDİN	10	2	12	302.500,00	91.984,00	394.484,00	0	0	0	394.484,00	
İç Anadolu	SİRT	4	4	8	65.800,00	68.253,58	134.053,58	23.400,00	12.750,00	36.150,00	170.203,58	
	ŞANLIURFA	2	5	7	102.012,00	297.052,00	399.064,00	12.984,00	0	12.984,00	412.048,00	
	SIVAS	2	1	3	24.212,00	39.000,00	63.212,00	0	0	0	63.212,00	
	TOPLAM	75	54	129	2.199.053,19	1.430.931,34	3.629.984,53	445.748,03	260.012,01	711.760,04	4.391.744,57	

Kaynak: Türkiye Kalkınma Bankası, Entegre Bankacılık Yazılımı Kredi - Muhasebe Modülleri Veri Tabanından kendi hesaplamalarımız.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeri ise; birinci sırada yüzde 24,2'lik pay ile Batman ve sırasıyla Diyarbakır ikinci, Mardin üçüncü, Siirt dördüncü ve Şanlıurfa beşincidir.

Birinci etap uygulamaları sonucunda yaklaşık *toplam 4,4 Trilyon TL* kredi kullanılmıştır. Bu tutarın *yüzde 83'ü işletme, yüzde 16,4'ü de yatırım kredilerinden* oluşmuştur. İşletme kredilerinin yüzde 45,7'sini Doğu Anadolu, yüzde 51,8'i Güneydoğu Anadolu bölge işletmeleri kullanırken, tek bir il olarak İç Anadolu Bölgesi'nden Sivas, yüzde 2,5'i kullanmıştır.

İllerin şirket sayılarının yüksekliğine bağlı olsa da Doğu Anadolu'da işletme kredilerinin büyük bir bölümü Erzurum, Van, Erzincan illeri tarafından kullanılmıştır. Güneydoğu Anadolu'da ise bu bağlamdaki ağırlık nerede ise eşit sayılabilecek bir düzeyde dört il arasında paylaşılmıştır: Batman, Diyarbakır, Mardin ve Şanlıurfa.

Yatırım kredilerinin dağılımında, işletme kredilerindeki eğilimin tersi söz konusudur. Doğu Anadolu Bölgesi yüzde 62'lik pay ile birinci sırayı almakta, yüzde 37'lik pay ile de Güneydoğu Anadolu ikinci sıraya gerilemektedir. Doğu Anadolu illeri arasında nispeten dengeli bir dağılım var iken, Güneydoğu Anadolu'ya dönük kullanılan yatırım kredilerinde yüzde 77'lik bir oran ile Diyarbakır büyük ağırlık taşımaktadır.

Acil Destek Programı 1 dahilinde kullanılan kredilere bütün olarak bakıldığında, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin kullanımları nerede ise birbirine eşit düzeydedir (yüzde 48,3'e yüzde 49,3 gibi). Ancak 15 ili kapsayan Doğu Anadolu Bölgesinde krediler ağırlıklı olarak Erzurum, Van, Elazığ gibi 3 ilde yoğunlaşırken (*ve Muş ili bu dilimden hiç yararlanamamış*), 7 ilden oluşan Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin ve Batman gibi 5 ile belirli bir oranda dengeli dağılmıştır.

Acil Destek 2'nin işletme ve yatırım kredileri kullanım açısından birlikte mütalaa edildiğinde yukarıda saptadığımız eğilimler çok fazla değişmemektedir.

Tablo 5: Acil Destek Programı (2) Kredileri Sektörel Dağılım, Milyon TL

	İşletme	İşletme (%)	Yatırım	Yatırım (%)	Toplam	Toplam (%)
D İmalat	8.965.458,69	97,92	6.409.755,49	52,07	15.375.214,18	71,63
DA Gıda ürünleri, içecek ve tütün imalatı	4.031.726,00	44,97	2.819.527,56	43,99	6.851.253,56	44,56
DB Tekstil ve tekstil ürünleri imalatı	1.055.000,00	11,77	368.307,29	5,75	1.423.307,29	9,26
DC Deri ve deri ürünleri imalatı	150.000,00	1,67		0,00	150.000,00	0,98
DD Ağaç ürünleri imalatı	346.661,96	3,87	368.424,44	5,75	715.086,40	4,65
DE Kağıt hamuru, kağıt ve kağıt ürünleri imalatı			300.000,00	4,68	300.000,00	1,95
DG Kimyasal madde ve ürünleri	100.000,00	1,12	104.994,54	1,64	204.994,54	1,33
DH Plastik ve kauçuk ürünleri imalatı	447.650,00	4,99	224.388,94	3,50	672.038,94	4,37
DI Metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı	913.524,09	10,19	1.173.891,11	18,31	2.087.415,20	13,58
DJ Ana metal ve fabrikasyon metal ürünleri imalatı	1.560.896,64	17,41	521.150,00	8,13	2.082.046,64	13,54
DK Makine ve teçhizat imalatı	220.000,00	2,45	190.000,00	2,96	410.000,00	2,67
DL Elektrikli ve optik donanım imalatı			124.989,00	1,95	124.989,00	0,81
DM Ulaşım araçları imalatı			146.540,00	2,29	146.540,00	0,95
DN Başka yerde sınıflandırılmamış imalatlar	140.000,00	1,56	67.542,61	1,05	207.542,61	1,35
H Turizm (Otel ve lokantalar)	37.187,00	0,41	5.093.358,00	41,38	5.130.545,00	23,90
M Eğitim	0,00	0,00	124.536,70	1,01	124.536,70	0,58
N Sağlık	153.300,00	1,67	806.601,42	6,55	959.901,42	4,47
TOPLAM	9.155.945,69	100,00	12.309.714,91	100,00	21.465.660,60	100,00

Kaynak: Türkiye Kalkınma Bankası, Entegre Bankacılık Yazılımı Kredi-Muhasebe Modülleri Veri Tabanından kendi hesaplamalarımız.

Not: Tablo 4 ile bu tablo arasında küçük farklılıklar göze çarpabilir. İşletme kredilerinin de 506 Milyon TL, yatırım kredilerinde ise 65 Milyar TL sektörlere dağıtılamamıştır.

Bu programda kullanılan kredilerin dağılımını yine işletme ve yatırım kredileri olarak ayrı ayrı yapmakta fayda görülmektedir. Öncelikle işletme kredilerine bakıldığında, sektör çeşitlenmesine gidilmiş olmasına rağmen toplamın yaklaşık yüzde 98'ini İmalat Sanayi alt sektörlerinin aldığını gözleyebiliriz. Bu alt sektörlerde birinci etapta benzer bir tarzda yüzde 44,97'lik pay ile geleneksel bir özellik arz eden, gıda ürünleri, içecek ve tütün imalatı sektörü birinci sırayı almaktadır. İkinci sırada (yüzde 17,41) ana metal ve fabrikasyon metal ürünleri imalatı, üçüncü sırada (yüzde 11,77) ile tekstil ve tekstil ürünleri imalatı ve sonrasında da genellikle taş ve toprağa dayalı ürünlerin üretildiği iş kollarından oluşan metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı (yüzde 10,19) sektörleri gelmektedir.

Programlara ikinci uygulama ile girmiş ve kalkınmanın özellikle insani boyutu açısından önemli bulunan sektörlerden işletme kredisi kullananların toplam işletme kredileri içerisindeki payları, *sağlık sektöründe* yüzde 1,67, *turizm sektöründe* yüzde 0,41'dir. *Eğitim sektörü* ise işletme kredilerinden herhangi bir pay alamamıştır. Yeri gelmişken, kapsamdaki illerde bu yeni sektörlerle ait işletme sayısının çok düşük olmasının da işletme kredisi talep ve kullanımlarını sınırlı tuttuğunu belirtmenin önemli olduğunu düşünmekteyim. Kullandırılan yatırım kredilerinin sektörlerle göre dağılımı incelendiğinde, birinci etapta ki işletme kredilerinin dağılımına paralel eğilimin olmadığını görmek mümkündür. Bu eğilim değişikliği, sadece sektör yelpazesinin genişletilmesi ile izah edilmeye kalkıldığında yetersiz olduğu görülmektedir. Zira sektör genişletilmesi, hem işletme kredileri hem de yatırım kredileri için birlikte yapılmıştır. O halde, kapsama yeni dahil edilen turizm, eğitim ve sağlık sektörlerinde işletme kredisi kullanacak şirketlerin olmayışını gözden uzak tutmamak lazım gelmektedir.⁴⁹

Dağılıma dönersek, toplam yatırım kredilerinin yüzde 52,07'si *imalat sanayi*, yüzde 41,38'i de *turizm sektörü* tarafından kullanılmıştır. *Sağlık sektörü* yatırım kredilerinden yüzde 6,5'lik bir pay alırken, *eğitim sektörü* de yüzde 1,01 pay almıştır. Birinci programda yatırım kredilerinden hiç pay almayan üç alt sektörün de ikinci etapta yatırım kredisi kullandığı belirtilmelidir. Bu sektörler, *ağaç ürünleri imalatı* (yüzde 5,75), *kağıt hamuru*, *kağıt ve kağıt ürünleri sektörü* (yüzde 4,68) ve *ulaşım araçları sektörüdür* (yüzde 2,29).

Acil Destek Programı 3

Programın bu son diliminde il ve sektör açısından ikinci dilime göre herhangi bir fark bulunmadığı bilinmektedir. Ayrıca bu uygulamada sadece anonim şirketlerin kredi kullandığını ve dolayısıyla kredi kullanan şirket sayısındaki bir önceki uygulamaya göre göze çarpan daralmanın şaşırtıcı bulunmamasını belirtmek gerekmektedir.

⁴⁹ Bu bağlamdaki yorumum, özellikle, turizm, eğitim ve sağlık sektörü işyerlerinin genellikle imalat sanayii işyerlerine göre işletme sermayesi ihtiyaçlarının düşük olmasını göz ardı etmemektedir.

Tablo 6: Acil Destek Programı (3) Uygulama Sonuçları, Milyon TL

Coğrafi Bölge	İl	Firma Sayısı	İşletme	Yatırım	ACİL 3 Toplamı
Akdeniz	HATAY	9	747.200,00	1.265.639,98	2.012.839,98
	AGRI	1	0	410.000,00	410.000,00
Doğu Anadolu	ARDAHAN	1	150.000,00	0	150.000,00
	BİNGÖL	1	254.000,00	132.352,60	386.352,60
	BİTLİS	1	0	260.566,00	260.566,00
	ELAZIĞ	6	663.000,00	987.615,00	1.650.615,00
	ERZİNCAN	8	1.205.000,00	823.115,57	2.028.115,57
	ERZURUM	10	1.648.200,00	649.856,50	2.298.056,50
	HAKKARİ	1	378.025,32	0	378.025,32
	IGDIR	2	150.000,00	56.400,00	206.400,00
	KARS	8	673.600,00	695.929,00	1.369.529,00
	MUŞ	4	165.000,00	330.578,55	495.578,55
	ŞIRNAK	2	81.700,00	468.087,00	549.787,00
	TUNCELI	0	0	0	0,00
	VAN	9	790.077,00	1.091.060,00	1.881.137,00
Güney Doğu Anadolu	ADIYAMAN	12	1.048.968,41	1.200.938,00	2.249.906,41
	BATMAN	5	416.000,00	544.489,44	960.489,44
	DIYARBAKIR	11	1.253.523,85	1.652.516,14	2.906.039,99
	KAHRAMANMARAŞ	0	0	0	0,00
	MARDİN	8	1.066.000,00	493.793,00	1.559.793,00
	ŞİRT	3	392.000,00	0	392.000,00
	ŞANLIURFA	5	572.200,00	249.568,00	821.768,00
İç Anadolu	SİVAS	4	78.500,00	169.108,31	247.608,31
	YOZGAT	3	609.899,00	0	609.899,00
Karadeniz	BAYBURT	0	0	0	0,00
	GÜMÜŞHANE	2	192.600,00	216.182,60	408.782,60
	ORDU	12	1.893.135,00	2.032.933,00	3.926.068,00
TOPLAM		127	14.428.628,58	13.730.728,69	28.159.357,27

127 anonim şirket 28, 1 Trilyon TL kredi kullanmıştır. Kullanılan kredi tutarının yüzde 51,2'si işletme kredilerinden yüzde 48,8'i de yatırım kredilerinden oluşmaktadır. Bu dağılım yaklaşık ikinci etap uygulamaları ile bir paralellik arz etmektedir. İşletme ve yatırım kredilerinin toplamının coğrafi bölgelere göre dağılımı irdelendiğinde, şirket sayıları paralelinde yine birinci sırayı Doğu Anadolu Bölgesi, ikinci sırayı Güneydoğu Anadolu almaktadır. Bu uygulamada bir önceki uygulamadan farklı olarak Karadeniz bölgesi üçüncü sıraya yerleşmiştir. Son iki sırada da Akdeniz ve İç Anadolu Bölgesi gelmektedir.

Bundan önceki her iki uygulamada da bölgelerinin içerisinde öne çıkan iller bu uygulamada da yerlerini hemen hemen korumaktadır. İşletme kredileri açısından Güneydoğu bölgesindeki bir farklılık vurgulanmalıdır. O da, Adıyaman ilindeki şirketlerin bölgenin işletme kredileri kullandırımından yüzde 22,1 oranında pay almaya başlamasıdır.⁵⁰

⁵⁰ Adıyaman ilinde yatırımı tamamlanarak işletmeye açılmayı bekleyen küçümsenmeyecek sayıda turizm işletmesi böyle bir gelişmeyi yaratmıştır.

Küçük bir kıyırdanış olarak da nitelendirilebilecek bir başka farklılık da Karadeniz bölgesi kapsamındaki illerden Gümüşhane'nin yine bölgenin işletme kredileri toplamından yüzde 9,23'lük pay almasıdır.

Durum, yatırım kredileri açısından incelendiğinde de yine temel eğilimler açısından herhangi bir önemli değişiklik göze çarpmamaktadır. Ancak burada da Adıyaman ili ve Gümüşhane ili şirketlerinde yatırım kredileri açısından bölgeleri içerisinde bir sıçrayış/canlanma olduğu gözlenmektedir.

Bu bağlamda bir başka husus, İç Anadolu bölgesinde kullanılan yatırım kredilerinin tümünün Sivas ili tarafından kullanılmış olmasıdır.

Tablo 7: Acil Destek Programı (3) Kredileri Sektörel Dağılım, Milyon TL

	İşletme	İşletme (%)	Yatırım	Yatırım (%)	Toplam	Toplam (%)
D İmalat						
DA Gıda ürünleri, içecek ve tütün imalatı	8.721.445,41	61,12	3.835.428,27	55,07	12.556.873,68	59,14
DB Tekstil ve tekstil ürünleri imalatı	1.302.800,00	9,13	193.041,00	2,77	1.495.841,00	7,04
DC Deri ve deri ürünleri imalatı		0,00		0,00	0,00	0,00
DD Ağaç ürünleri imalatı	190.000,00	1,33		0,00	190.000,00	0,89
DE Kağıt hamuru, kağıt ve kağıt ürünleri imalatı		0,00	425.000,00	6,10	425.000,00	2,00
DG Kimyasal malde ve ürünleri	1.113.523,55	8,22	295.424,14	4,24	1.468.947,99	6,92
DH Plastik ve kauçuk ürünleri imalatı	595.034,00	4,17	71.865,00	1,03	666.899,00	3,14
DI Metalik olmayan diğer miner al ürünleri imalatı	537.600,00	3,77	1.601.797,60	23,00	2.139.397,60	10,08
DJ Ana metal ve fabrikasyon metal ürünleri imalatı	905.000,00	6,34	405.000,00	5,81	1.310.000,00	6,17
DK Makine ve teçhizat imalatı	162.000,00	1,14	61.200,00	0,88	223.200,00	1,05
DN Başka yerde sınıflandırılmamış imalatlar	681.025,32	4,77	76.400,00	1,10	757.425,32	3,57
F İnşaat	150.000,00	1,04	300.000,00	4,18	450.000,00	2,10
Z Turizm (Oteliler ve benzerler)	10.000,00	0,07	5.958.573,68	83,40	5.968.573,68	28,20
M Eğitim		0,00	435.000,00	5,91	435.000,00	2,04
Y Sağlık		0,00	72.000,00	0,99	72.000,00	0,34
TOPLAM	14.428.628,58	100,00	13.730.728,69	100,00	28.159.357,27	100,00

Kaynak: Türkiye Kalkınma Bankası, Entegre Bankacılık Yazılımı Kredi - Muhasebe Modülleri Veri Tabanından kendi hesaplamalarımız.

Kredilerin bütünü, sektörel açıdan irdelediğimizde imalat sanayi alt sektörlerinin toplam kredilerin yüzde 75,41'ini, turizm sektörünün de yüzde 21,20'sini kullandığı görülebilir.

Kredi türüne göre durumda önemli bir farklılık göze çarpmaktadır. İşletme kredilerinde yüzde 98,9'u imalat sanayince kullanılmakta iken

geri kalanı hizmetler diye adlandırabileceğimiz sektörler ait olmaktadır (Bkz. 47 no'lu dipnot).

Yatırım kredilerinde, imalat sanayi yüzde 50,73'lük pay alırken, turizm sektörünün payı yüzde 43,40 olarak gerçekleşmiştir. Sektörel dağılımdaki ilk iki uygulamaya ait temel eğilimler üçüncü uygulamada kimi değişimler geçirmiştir. Bu değişimlere ilişkin özet bir değerlendirme şu şekilde yapılabilir: *tekstil ve tekstil ürünleri imalatı* sektörü payı dramatik bir biçimde gerilemiş, *gıda ürünleri, içecek ve tütün imalatı* sektörünün önceliği korunsa da, payı azalmış ve imalat sanayi alt sektörlerindeki çeşitlilik yüksek oranda artmıştır.⁵¹

Acil Destek Programlarının her üç etabına ait bir özet bilânçoaya göz atarak sonuç bölümüne geçmenin doğru olduğu düşünülmektedir.

Tablo 8: Acil Destek Programı (1, 2, 3) Toplulaştırılmış Sonuçlar

Programın Adı	Firma Sayısı	İşletme Kredileri (Milyon TL)	Yatırım Kredileri (Milyon TL)	Toplam Krediler (Milyon TL)
Acil Destek Programı 1	126	3.638.984,53	711.760,64	4.350.745,17
Acil Destek Programı 2	272	20.343.469,69	18.168.389,91	38.511.859,60
Acil Destek Programı 3	127	14.428.628,58	13.730.728,69	28.159.357,27
Toplam	525^(*)	38.411.109,27	32.610.888,24	71.021.997,51

Kaynak: Türkiye Kalkınma Bankası, Entegre Bankacılık Yazılımı Kredi - Muhasebe Modülleri Veri Tabanından kendi hesaplamalarımız.

(*) Bu sayının değerlendirilmesinde, aynı şirketin, birden fazla etapta kredi kullanmış olduğu dikkate alınmalıdır. Ancak bu oran en çok yüzde 7-8 civarındadır. 525 şirketin 339 adedi Türkiye Kalkınma Bankası'na kredilendirilmiştir.

Acil Destek Programlarına ilişkin kredi ödemeleri 1997 - 2005 döneminde gerçekleşmiştir.

⁵¹ Kredi kullandırımlarının sektörel dağılımı, Elvan, L. et. Al, *Bölgesel Gelişme ve Sektör- Bölge Yığılımları*, TÜSİAD-DPT, Türkiye Büyüme Stratejileri Dizisi No:4. Yayın No: TUSİAD-T/2005-09/408, Eylül, İstanbul, 2005 bulguları ile neredeyse birbiri örtüşmektedir.

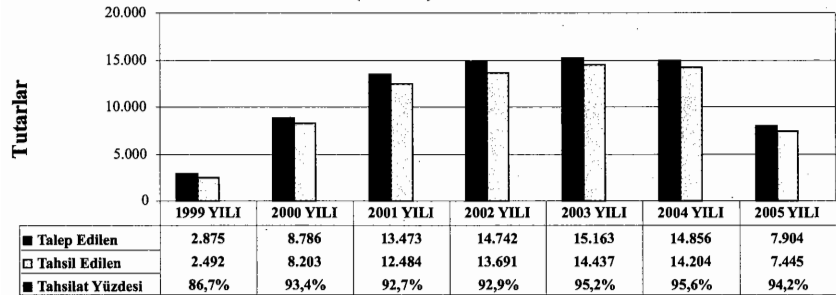
Tablo 9: Acil Destek Programı (1997- 2005) Yıllara Göre Ödemeler, (Milyon TL)

Yıl	Acil Destek Programı 1	Acil Destek Programı 2	Acil Destek Programı 3
1997	1.425.295		
1998	2.570.490		
2000	331.361	16.393.233	
2001	23.600	18.415.169	
2002		3.265.313	13.969.713
2003		438.180	13.282.299
2004			826.911
2005			80.435
	4.350.745	38.511.896	28.159.357

Kaynak: Türkiye Kalkınma Bankası, Entegre Bankacılık Yazılımı Kredi - Muhasebe Modülleri Veri Tabanından kendi hesaplamalarımız.

Tablo 8 ve 9'dan gözleneceği gibi bu dönem içerisinde 38,4 Trilyon TL İşletme kredisi, 32,6 Trilyon TL yatırım kredisi olmak üzere toplam 71 Trilyon TL kredi kullanılmış bulunmaktadır. Kullanılmış bulunan krediler, her şeye rağmen, bölge ekonomisine küçümsenmeyecek bir canlılık getirmiş, 9.000 kişilik ek bir istihdam⁵² yaratmaya katkıda bulunarak adeta tulumcaya konan ilk can suyuna benzer bir etki "pump priming effects" yaratmıştır.⁵³

Acil Destek Programlarınınca Kullanılan Kredilerden Tahsilatlar
(Bin YTL)

Not: Acil Destek Programı Kredilerinin yedi yıllık genel tahsilat oranı : % 93,8' dir

⁵² Ek istihdam sayılarının program etapları ve sektör bazındaki ayrıntılarına makalenin yazımı sırasında ulaşılamamıştır. Bu konuda ulaşılmaması planlanan sayılar kongre sırasındaki sunuşa yansıtılmaya gayret edilecektir.

⁵³ Şahinkaya, "Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası'ndan Türkiye Kalkınma Bankası'na: 1975-2001 Döneminde Kurumsal Yapıdaki Temel Dönüşümler Üzerine Düşünceler ve Bazı Öneriler", ERC/METU Uluslararası Ekonomi Kongresi VI Kongre Tebliği, 11-14 Eylül 2002, ODTÜ, Ankara.

Kredilerin cari TL değeri ilk bakışta yüksek gibi görünebilir. Ancak, kullanılan kredilerin ödeme tarihlerindeki döviz kurlarıyla ABD Doları karşılıkları,⁵⁴ yedi yıllık bir süreç için oldukça küçüktür ve bunun altı özenle çizilmelidir.

26 il düzeyinde uygulanan bu programlarla aktarılan işletme kredileri; *64,006 Milyon ABD Doları, yatırım kredileri de 42,649 Milyon ABD Doları olmak üzere toplam yaklaşık olarak 107 Milyon ABD Doları düzeyindedir.*⁵⁵

Bir başka nokta da, kamuoyunda çokça “yanlış” bir biçimde tartışılan bu kredilere ait geri dönüş oranlarının farklı bir ifade ile de tahsilât rasyolarının oldukça düşük olduğu hususudur. Sarf belgelerinin kontrolü ve fiziki gerçekleşmenin yerinde tespiti ile bir anlamda hak ediş usulü dahilinde kullanılan bu kredilere ilişkin 1997-2005 dönemi tahsilât oranlarını gösterir grafik aşağıdaki gibidir.

Grafikten de görüleceği gibi, iki uluslararası krizin (Asya ve Rusya krizleri), bir büyük doğal afetin ve iki de büyük ulusal finansal krizin (2000 Kasım ve 2001 Şubat) yaşandığı dönemler dahil, yedi yıllık dönem de ortalama tahsilât rasyosu yüzde 93,8 düzeyinde gerçekleşmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sonuç ve değerlendirme bölümüne bir soru ile başlamanın yararlı olacağını düşünmekteyim. Acaba içinden geçmekte olduğumuz dönemde olduğu gibi 80 yılı aşkın tarihimizin her hangi bir evresinde ortalıkta bu kadar çok “plan”, “program”, “strateji” kelimelerini başlıklarında muhafaza eden “resmi politika dokümanı” niteliğine sahip belgelerin yayımlandığı başka herhangi bir dönem olmuş mudur?

Ayrıca bana göre, bu belgelerin birbiriyle illiyet bağı/bağları, farklı bir ifade ile “eşgüdümü” çok zayıftır ve hatta yoktur. Bu eşgüdüm eksik-

⁵⁴ Türkiye Kalkınma Bankası'nın Entegre Bankacılık Yazılımı Kredi - Muhasebe Modülleri Veri Tabanındaki bilgilere göre.

⁵⁵ Tutarın küçüklüğü ve bir dolu aksaklığına rağmen, ADFIAP (Association of Development Financing Institutions in Asia and the Pacific) 2002 yılında Acil Destek Programları Uygulamaları nedeniyle Türkiye Kalkınma Bankası'na “*En İyi Kırsal Gelişme Ödülü*” vermiştir. Ödül ile ilgili bilgi için bkz: http://www.adfiap.org/docs/2002_adfiap_awardees.pdf ve http://www.tkb.com.tr/adfiap/adfiap_2002.htm

liği, iktisat politikalarını tasarlayan, uygulamasında da görevli tüzel kişilikler arasında daha da yaygındır. Gerçekten de bu doküman yorgunluğundan kurtularak bir sadeleştirme ve netliğe kavuşma, tüm altyapısı ve beşeri sermayesi tükenmiş bir mirasın üzerine Cumhuriyet Türkiyesini kuran, ümmetten bir ulus devleti yaratan, akıllı ve bilimi öne çıkaran kuşakların torunları, mirasçılarının atacakları birinci adım olmalıdır.

Böyle bir adımla, uluslararası iletişim ve ticaretin getirdiği değişmeleri hesaba katarak, toplumdaki kamusal ve özel kesimleri dinamik bir iktisadi seferberlik anlayışıyla yan yana getiren ulusal devlet çerçevesinde, dünyadaki yarışma ortamına dayanacak ve bu ortamda gelişimini sürdürebilecek *planlı, dengeli bir iktisadi kalkınmanın* sağlanmasının hareket noktası yaratılmış olacaktır.

Bu hareket noktası dahilinde de, Türkiye'nin yarınlarının ne olması lazım geldiği sorusunu kristalize ederek tarifleyen makro düzeydeki bir büyüme/bilgi toplumu için sanayileşme temelli gelecek planlaması oluşturulmalıdır. Bu gelecek planlaması, 1923'ün aydınlanma geleneğindeki gibi bu defa da 2023 yılına ait sabahlara uyanacak Türkiye'nin nasıl bir Türkiye olacağını içermeli ve doğal olarak böyle bir gelecek planlaması, Türkiye'de bölgeleri birbiriyle yarışır kılan (*potansiyelleri temelinde!*) bölgesel kalkınma konusunu da "*yeni bir anlayışla*" değerlendirmelidir/değerlendirecektir.

Bu genel tematik çerçeve paralelinde, çalışmadaki kurgu dahilinde somutlaştırabilecek noktalar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Öncelikle; yatırımları olumsuz yönde etkileyen, girişimcilerin önündeki belirsizliklerin azaltılması veya kaldırılmasına yönelik olarak projelerdeki kârlılığın ve gereken hallerde belli bir korumanın görünür bir gelecekte sürdürüleceğine dair güvenceler ve mekanizmalar yaratılmalıdır. Ayrıca, sektörlerde 1960'lar ve 1970'lerdeki gibi fiziki üretim-yatırım hedefleri, 1980'li ve 1990'lı yıllardaki gibi tamamıyla piyasa sinyallerine terk etmek yerine, belli bir teknolojik düzeye atlamak, üretim ve sermaye piyasalarını kökten değiştirmek amacıyla, kurumsal çerçeveyi ve ilgili bütün politikalar setini bu stratejik hedefe göre uyarlamak, koordine etmek şeklinde politikaların planlanması ihmal edilmemelidir.

Günümüz itibariyle uygulanmakta olan Devlet Yardımları Sisteminin (*teşvik sisteminin*) seçicilik ve yönlendiricilik özelliği kalmamıştır.

Bununla birlikte, ülkemiz uzun dönem sağlıklı büyüme rotasını da kaybetmiştir. Dolayısıyla da yeni bir sistemin oluşturulması gereği açıktır ve bu nokta bir tutku haline gelmiş bulunan Avrupa Birliğine giriş sürecinin de olmazsa olmazlarından. Bu çerçevede öncelikle ülkemiz için yukarıda hareket noktası üzerine değinmede bulunduğum yeni bir kalkınma/büyüme stratejisi hazırlanmalı ve devlet yardımları sistemi bu stratejiye dayandırılmalıdır.

Ülkenin reel sektör envanteri ve buna bağlı gelişmişlik haritası çıkarılmalı ve Devlet Yardımları Sisteminde gerek 4325 sayılı Yasa gibi Vergisel Teşviklerde gerek KOBİ kredileri v.b. gibi teşvik politikalarında yer alan *aynı illeri* kapsayacak şekilde yeniden belirlenmeli ve gerekirse 2002/4720 Sayılı BKK “İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması” da dahil (*ya da paralelinde*) yeniden gözden geçirilmelidir. Örneğin mevcut teşvik sistemi anlamında 4325 sayılı Yasa kapsamında 22 il, KOBİ’leri destekleme de 33 il, tebliğin ana konusu olan Acil Destek Programlarında 26 il ve Kalkınmada Öncelikli Yörelere Kapsamında da 50 il (2 ilçe) bulunmaktadır. Öncelikle gelişmişlik haritası bir temele bağlanmalı, adı koyulmalı ve ortak bir zemin yaratılmalıdır. Böylece, ülkemizde genellikle il / ilçe düzeyinde ele alınmakta olan bölgesel gelişme farklılıklarını gidermeye dönük karar ve uygulamaların (*özellikle Kalkınmada Öncelikli Yörelere ve Doğu-Güneydoğu Anadolu bölgeleri*) iller düzeyinde değil bir *gelişme havzası/cazibe merkezi* mantığıyla ele alınmasının da yolu açılmış olacaktır.

Günümüz Türkiyesinde üretim faaliyetlerinin mekansal dağılımı, ülkeyi sanayisizleşmeye götüren kaynak tahsisi politikaları doğrultusunda çarpık bir görünüm almıştır. Bu politikalar, çoğu deniz kıyısındaki büyük kentlerimizde önemli yığılmalar yaratmış, zaten çok zayıf olan arazi kullanım ve imar disiplini hemen tümüyle ortadan kalkmış ve bu çarpık ve yetersiz sanayileşmeyle birlikte ülkemiz, oldukça derin çevre yozlaşmaları ile karşı karşıya kalmıştır. Anlamlı bir bölgesel gelişme programının uygulanabilmesi/sanayinin yaygınlaştırılması için, çok daha basit ve köklü başlangıç şartlarının oluşması, yani arazi kullanımını, kentleşme ve imar disiplinini sağlayacak mevzuatın da elden geçirilmesi ve tavizsiz uygulanması gerekmektedir.

Kanımızca, dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi, Türkiye’de de başarılı bir uygulaması bulunmayan ve genellikle, tarım, tarıma da-

yalı sanayiler, alt yapı ve sosyal yatırım ağırlıklı projeler toplamından oluşan bölgesel kalkınma planlarının, başka bir ifade ile gelişmemiş mekanlara sanayi götürmek için teşvikler ve topluma maliyeti çok yüksek projelerin yerine, yakın tarihin başarılı sanayileşmiş ülke deneyimlerinin öğrettiği, belirli sektörler üzerine yoğunlaşan ve bir liberasyon takvimine bağlı olarak uygulanan “selektif korumacılık” temelinde kurgulanan/tasarlanan “*sektör-proje hedefli sanayileşme politikaları*” uygulanmalıdır.

Sektör/proje hedeflemesinden anlaşılması gereken, dinamik karşılaştırmalı üstünlükler yaratılmasına yönelik olarak belirli sektörlerin saptanıp, bu sektörlerde planlı, programlı bir gelişme stratejisinin uygulanmasıdır. Hedefleme sözcüğünün de ima ve telkin ettiği gibi, sektör hedeflemesi, kaynak dağılımı işlevini tamamen piyasanın eline bırakmamakta, hangi sektörlerin uluslararası pazarlarda rekabet edebilir hale geleceğine devletin karar vermesini öngörmektedir. Devlet, bu yönde gerekli teşvik ve koruma araçları ile seçilen sektörlerin rekabet gücünü artırmayı planlar. Burada elbette “*piyasalar*” mı yoksa “*devlet*” mi? sorusu/ikilemi akla gelebilir Ancak, kalkınmışlık düzeylerindeki başarıları hakkında tartışmasız ortak mutabakat sağlanmış ülke örnekleri “objektif” olarak incelendiğinde, bu başarıların hiçbir biçimde “*piyasa mucizesine*” dayanmadığını görmek mümkündür. Zira rekabeti teşvik eden ve ülke kaynaklarını en iyi kullanmayı hedef alan bir devlet yönlendirmesi, piyasaları ikame etmekten ziyade piyasa mekanizmasının işlemesine katkıda bulunabilmektedir.

Büyük özel sektörün; bölgesel planlar çerçevesinde çeşitli teşvikler ve sübvansiyonlarla, KÖY'lere, gerice yörelere, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerine yatırım yapmakta zorlandığı, bu tür kalkınma ve sanayi politikaları - programlarının genellikle başarılı olmadığı ülkemiz açısından yaşanmış ve saptanmış bir gerçektir. Acil Destek Programları da, bir miktar farklılık olsa da, bu bağlamda değerlendirilmelidir. Ancak, kanımızca Acil Destek Programlarının yedi yıllık uygulama dönemindeki 107 milyon ABD Doları karşılığı küçük desteği ve yaklaşık 9000 kişilik ek istihdam yaratması yanında en temel eksikliği, destek kapsamında mütalaa edilebilecek projelerin, Güneydoğu Anadolu Projesi gibi büyük bir proje ile fiziki ve ekonomik bağlantılarının, farklı bir ifadeyle ileri-geri bağlantılarının hiç aranmayışıdır. İçinde yaşadığımız coğrafyanın güneydoğusunda oluşmakta olan ulus-

lararası gelişmeler ve bu gelişmelere ait “yakıcı” muhtemel gelişme patikaları, yukarıda bahsedilen koordinasyonsuzluk başta olmak üzere diğer politika uygulama ve tasarımlarının bir arada ve süratle gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, “yeni” ama içerik olarak aynı, Acil Destek Programları “*icat etmenin manasızlığı*” çıplak bir gerçek olarak ortadadır.

İktisadi büyümenin kaynakları arasında Toplam Faktör Verimliliğinin payını artırabilmek için beşeri sermayenin gelişmesine katkı sağlamak amacıyla eğitim ve sağlık harcamalarına ilişkin kaynak tahsisinde; sosyo-ekonomik ve/veya insani gelişme düzeylerini esas alan bir yaklaşımla bölgesel kaynak tahsis modelleri geliştirilmelidir.

Unutulmamalıdır ki, Türkiye'nin, uzun vadeli ve dengeli bir sanayileşme/kalkınma hamleleri, kısa/orta vadeli ama ardı arkası kesilmeyen istikrar programlarına terk etme zihniyetinden vazgeçmesi gerekmektedir. Sektörler ve bölgelerarası kaynak tahsislerini uzun vadeli bir iktisadi kalkınma stratejisi doğrultusunda yönlendiremeyen hiçbir ülkenin özellikle de Türkiye gibi görece geri bir ekonomik yapılanmanın gelişmiş ülkeler arasına girmesi ve orada varlığını korumaya devam etmesi olasılığı bulunmamaktadır.

Ayrıca, “yeni” alanlara yatırım yapacak firmaların finansmanını ve gelişmemiş yörelere dönük kredilendirme faaliyetlerini, gerek geleneksel “*ticari*” esaslı bankacılık yöntemleriyle gerekse de *uygulamaları itibarıyla kısa dönem perspektifli* sermaye piyasalarıyla çözüme kavuşturmanın güçlüğü nedeniyle devlet, bu “*finansmanı*” esas olarak Kalkınma ve Yatırım Bankaları aracılığıyla özel bir tarzda düzenlemek durumundadır. İktisadi kalkınma (sanayileşme)/büyüme için; mali kesimin (*özellikle bankacılık kesimi*) ekonominin reel kesimiyle paralel bir gelişme göstermesi zorunludur. Kullanılabilir fonların yatırımcılara kısa ve dolaysız yoldan ve de asgari kaynak maliyetiyle aktarılabilmesi mali piyasaların/bankacılık sektörünün sağlıklı çalışmasına bağlıdır. Unutulmamalıdır ki; bankaların temel iktisadi fonksiyonu, ülkenin iktisadi büyümesinin sağlanarak refah düzeyinin yükseltilebilmesi için tasarruf-yatırım ilişkisini düzenlemek ve ödünç verilebilir nitelikteki fonları verimlilik düzeyi yüksek yatırım projeleri arasında tayınlamak/dağıtmaktır. Bu bağlamda, genel olarak finansal piyasalar ve özel olarak da *bankacılık kesimi ile iktisat politikaları arasında tutarlı or-*

ganik bağlar yeniden tesis edilmeli ve hazırlanacak yasal düzenlemlerde de bu birliktelik kesinlikle ihmal edilmemelidir.

Son gelişmeler paralelinde bir değerlendirme ile nihayetlendirelim. Bir gün ülkemiz, bankacılık sektörüne kalkınma ve sanayileşmenin motoru olma işlevini kazandırmayı hedefleyen bir anlayışa yeniden kavuşursa, yabancı bankaların egemen olduğu bir durumla uğraşmak ve ulusal finansal mimariyi yeniden inşa etmek çok daha güç ve belki de imkansız olacaktır.

EK-1

EK-2

KAYNAKÇA

- Adelman, I ve Erinç Y, "The Minimal Conditions for a Financial Crisis: A Multiregional Intertemporal CGE Model of the Asian Crisis", *World Development*, 28(6): 1087-1100, June 2000.
- Amin, S., *Eşitsiz Gelişme*. Arba Yayınları, No:50, İstanbul, Aralık 1991.
- Amstrong, H. ve Taylor, J., *Regional Economics and Policy*, Harvester-Wheatsheaf, New York, 1993.
- Ataay, F., "BKA Tasarımının 'Kalkınma' Anlayışı Üzerine", *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, (Derleyen: Menaf Turan), YAYED, Paragraf Yayınları/06, Ankara, 2005, s. 15-32.
- Arslan, Kahraman, "Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:4 Sayı:7 Bahar 2005/1, 2005, s.275-294
- Avaner, T., "BKA Siyasal Rejim Sorunu Yarattır mı?", *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, (Derleyen: Menaf Turan), YAYED, Paragraf Yayınları/06, Ankara, 2005, s. 239-262.
- Bayraktar, F., *AB'nin Bölgesel Kalkınma Politikası ve Bu Politikanın Aday Olarak Türkiye Açısından Anlam ve Önemi*, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü, GA/02-05-14, Ankara, Eylül 2002.
- Bayramoğlu, S., "Türkiye'de Bölgesel Politikaların Gelişimi", *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, (Derleyen: Menaf Turan), YAYED, Paragraf Yayınları/06, Ankara, 2005, s.35-120.
- Berber, M. ve Celebçi, "Türk Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yeni Arayışlar: Kalkınma Ajansları ve Türkiye'de Uygulanabilirliği", *Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Sempozyumu*, 13-14 Ekim 2005, Trabzon, 2005, <http://www.metinberber.ktu.edu.tr/linkler/kajans.pdf>
- Boratav, K. ve Türkcan, E. (ed), *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.
- Chang, H. J. "Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü", İletişim Yayınları, Araştırma ve İnceleme Dizisi:153. İstanbul, 2003.
- Chang, H. J (editor), "Rethinking Development Economics", Anthem Press, June, 2003.
- Corbidge, Stuart (editor), *Development Studies*, Arnold (A member of the Hodder Headline Group), London, 1995.
- Çamur, C. K. ve Gümüş, Ö., "İstatistik Bölge Birimleri- Nuts Sistemi", *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, (Derleyen: Menaf Turan), YAYED, Paragraf Yayınları/06, Ankara, 2005, s.147-156.
- Çiçekoğlu, F., *Türkiye'nin AB'ne Uyum Sürecinde AB Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Güneydoğu Anadolu Projesi*, (mimeo), Ankara, Kasım 2001.
- Demir, A. ve Yiğidim, A., "Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye'de Bölgesel Yakınsama Analizi: 1997-2001 Dönemi", *Türkiye İktisat Kongresi 2004 Kongre Tebliğleri*, Cilt 7, İzmir, 2004.
- Demirci, G. A., "Bölgesel Kalkınma Ajansları", *TSBD Sosyal Bilimler Kongre Tebliği*, Ankara, Aralık 2003.
- Demirci, G. A., "Farklı Ülkelerde Bölge Kalkınma Ajansları", *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, (Derleyen: Menaf Turan) YAYED, Paragraf Yayınları/06, Ankara, 2005, s.181-195.

- Dinler, Z., *Bölgesel İktisat*, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1986.
- Doğruel, F, et.al., “Türkiye’de Bölgesel Yakınsama: Kalkınmada Öncelikli İller Politikası Başarılı mı?”, *ERC/METU Uluslararası Ekonomi Kongresi VI Kongre Tebliği*, ODTÜ, Ankara, 2002.
- Doğruel F. Doğruel A.S., “Türkiye’de Bölgesel Gelir Farklılıkları ve Büyüme”, *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar, Korkut Boratav’a Armağan* (Editörler: Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses, Erinc Yeldan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 287-318.
- DPT, *VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, 2502-ÖİK:523, Ankara, 2000.
- DPT, *VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Bölgesel Gelişme, 1996-2000*, Ankara, 2000.
- Duran, M., *Türkiye’de Uygulanan Yatırım Teşvik Politikaları 1968-1998*, T.C. Hazine Müsteşarlığı, Araştırma ve İnceleme Dizisi, No:19, Ankara, 1998.
- Duran, M., *Türkiye’de Yatırımlara Sağlanan Teşvikler ve Etkinliği*, T.C. Hazine Müsteşarlığı, Araştırma ve İnceleme Dizisi, No:32, Ankara, 1998.
- Ergun, T., “Bölgelerarası Dengesizliklerin Giderilmesinde Bölgesel Örgütlenmelerin Önemi: TVA” *Amme İdaresi Dergisi*, C.26, S.1, Ankara, Mart 1998.
- Elvan, L. et. Al, *Bölgesel Gelişme ve Sektör- Bölge Yığılımları*, TÜSİAD-DPT, Türkiye Büyüme Stratejileri Dizisi No:4. Yayın No: TUSİAD-T/2005-09/408, İstanbul, Eylül 2005.
- Eşiyok, B., *Türkiye Ekonomisinde Bölgesel Dengesizlikler (Doğu ve G. Doğu Anadolu Bölgelerinin Kalkınmasına Yönelik Bir Model Önerisi)*, Türkiye Kalkınma Bankası, İktisadi Araştırmalar, Ankara, Kasım 2002.
- Evren, Y. ve Çekiç, İ.T., “Yeni Bölgecilik Kıskaçında Türkiye”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 7.11.2003.
- Freyssinet, J., *Az gelişmişlik İktisadı*, (Çev:T.Öcal-M.Ali Kılıçbay), Gazi Üniversitesi Yayın No:73, Ankara, 1985.
- Grabel, I., “Speculation-Led Economic Development: A Post-Keynesian Interpretation of Financial Liberalization Programmes in The Third World”, *International Review of Applied Economics*, 1995, 9(2), s.127-249.
- Güler, A. B., “Sunuş” *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, (Derleyen: Menaf Turan), YAYED, Paragraf Yayınları/06, Ankara, 2005, s.3-10.
- Güler, A. B., “Bölge Ajansları AB Operasyonudur”, (Röportaj: Işık Kansu), *Cumhuriyet Strateji*, 22 Mayıs 2006.
- Hine, D., *Governing Italy*, New York, Oxford University Press, 1993.
- Hirschman, O., “The Rise and Decline of Development Economics”, *Essays in Trespassing - Economics to Politics and Beyond* içinde Cambridge University Press, Cambridge, 1981, s. 1-4.
- Ildrır, M., *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*, Nobel Yayınları No:714, Ankara, Ekim 2004.
- Karaca, O., “Türkiye’de Bölgelerarası Gelir Farklılıkları: Yakınsama var mı?”, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, 2004/7, Ankara, Nisan 2004.
- Karasu, K., “İngiltere’de Bölge Kalkınma Ajansları”, *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, (Derleyen: Menaf Turan), YAYED, Paragraf Yayınları/06, Ankara, 2005, s.197-238.

- Kemp, T., *The History of Industrialization*, 2nd edition, Longman Group U.K. Limited London, 1993.
- Köstekli, İpek, Ş., “Avrupa Birliği’nde Bölgesel Kalkınma Politikaları”, *Ekonomide Durum*, Güz, Türk-İş Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- Kulhan, E., *Yatırımlarda Devlet Yardımları ve Kalkınmada Öncelikli Yörelere Sağlanan Diğer Destekler*, Devlet Planlama Teşkilatı, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Haziran, Ankara, 1998.
- Küçük, U.N ve Altuğ, G.S., “Türkiye’de Bölgesel Farklılıklar ve Yatırımların Seyri: Yoksul ve Zengin Bölgeler Arasındaki Fark Azalmakta mı?” *Ekonomik Büyümenin Dinamikleri ve İstihdam: Kaynaklar ve Etkileri*, (Ed: Doç. Dr. Bilin Neyaptı), Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 2006.
- MGK, *Türkiye’de Bölge Planlamasının Evreleri*, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, Ankara, 1993.
- Oyan, O., “Kalkınma Ajansları: Amaç Gerçekten Kalkınma mı?”, *Mülkiye Dergisi*, Kış /2005, 249, Ankara, 2005, s.63-73.
- Özen, P., “Bölge Kalkınma Ajansları”, *Tepav*, Epri, Yönetişim Etütleri, Bölgesel Kalkınma, 2006,
- <http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/bolgeselkalkinmabilginotu.pdf> (Erişim Tarihi, 10 Haziran 2006).
- Özküten, S. ve Ergünel, M., *Avrupa Topluluğu’nun Bölgesel Politikası*, Devlet Planlama Teşkilatı, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirmeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1992.
- Öztürk, L., “Bölgelerarası Gelir Eşitsizliği: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması’na (IBBS) Göre Eşitsizlik İndeksleri İle Bir Analiz (1965-2001)”, *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* (10), Antalya, 2005, s.95-110.
- Sarıca, İ., “Türkiye’de Bölgesel Gelişme Politikaları ve Projeleri”, *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* (1), Antalya, 2001, s.154-204.
- Serdengeçti, T., “Yatırım Teşvik Tedbirleri ve Güneydoğu Uygulaması”, *Güneydoğu Anadolu Projesi: Türkiye’nin Geleceğinde GAP’ın Yeri*, Sempozyum, 12-16 Haziran 2000, TCMB, Eğitim Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2000, S.83 - 170.
- Shapiro ve Taylor, L., “The State and Industrial Strategy”, *World Development*, 18 (6), 1990, s.861-878.
- Somel, A- Ekiz, C., “AB Plancılığına Geçiş: Ön Ulusal Kalkınma Planı”, *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, (Derleyen: Menaf Turan), YAYED, Paragraf Yayınları/06, Ankara, 2005.
- Somel, C., Küreselleşen Dünyada Kalkınma Stratejisi Nasıl Olmalı? *Emek Politikaları Sempozyumu Tebliği*, Ankara, 24 Mart 2001.
- Sönmez, M., *Bölgesel Eşitsizlik: Türkiye’de Doğu Batı Uçurumu*, Alan Yayınları, İstanbul, 1998.
- Stiglitz, J. E., “The Role of the State in Financial Markets”, *Proceedings of The World Bank Annual Conference 1993 on Development Economics, Supplement* içinde s.19-52, March 1994, The World Bank, 1994.
- Şahinkaya, S., *Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma-Yatırım Bankaları: Teorik Bir Çerçeve ve Türkiye Örneği*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No.23, Tezler Dizisi: 7, Kasım, Ankara, 1999.

- Şahinkaya, S., "Bölgesel Dengesizliği Gidermeye Yönelik Politikalar: Dünya ve Türkiye'den Örnekler", *VI. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, Kongre Tebliği*, 17-19 Kasım 1999, ODTÜ Ankara, 1999.
- Şahinkaya, S., "Bölgesel Dengesizliği Giderme Çabalarında İki Karar", *Mülkiye Dergisi*, C.23, S.215, Mart-Nisan, Ankara, 1999. Bu makale, 2001 yılında *Cevat Geray'a Armağan* içinde s.669-683, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No: 25'de yeniden yayınlanmıştır.
- Şahinkaya, S., "Avrupa Birliği Sürecinde 'Kamu Girişimciliği'nin Manevra Alanları Üzerine Bir Not", (*yeniden basım*) *Mülkiye Dergisi*, C.24, S.224, Eylül-Ekim, Ankara, 2000.
- Şahinkaya, S., "Türkiye'nin Bölgesel İktisadi Dengesizlikleri Giderme, "Bölgesel Gelişme Stratejisi" Oluşturma Gayretleri Üzerine Değınmeler ve 'Yeni' Bir Örgütlenme Önerisi", *ERC/METU Uluslararası Ekonomi Kongresi V Kongre Tebliği*, 10-13 Eylül 2001, ODTÜ Ankara.
- Şahinkaya, S., "Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası'ndan Türkiye Kalkınma Bankası'na: 1975-2001 Döneminde Kurumsal Yapıdaki Temel Dönüşümler Üzerine Düşünceler ve Bazı Öneriler", *ERC/METU Uluslararası Ekonomi Kongresi VI Kongre Tebliği*, 11-14 Eylül 2002, ODTÜ Ankara.
- Şen, Z., Türkiye'nin AB Adaylığı ve Katılım Öncesi Stratejisi Çerçevesinde Bölgesel Politika Alanında Uyum Durumunun Değerlendirilmesi, *Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Uzmanlık Tezi*, Mayıs, Ankara, 2004.
- Şenses, F. (yayına hazırlayan), *Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Gerilemesi*, (Çev. Sedef Öztürk), İletişim Yayınları, Araştırma İnceleme Dizisi, İstanbul, 1996.
- Şenses, F., "Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?", *ERC Working Paper in Economic*, 04/09, METU, Ankara, 2004.
- Tekeli, İ., "Dört Plan Döneminde Bölgesel Politikalar ve Ekonomik Büyümenin Mekan-sal Farklılaşması", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, Ankara, 1981.
- Trak, A., "Gelişme İktisadının Gelişmesi: Kurucular", *Yapıt, Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, S.5. Ankara, 1984.
- TKB, *Kalkınma Bankacılığı ve Türkiye Kalkınma Bankası: (Karşılaştırmalı Analiz ve Hedefler)*, Hizmete Özel, 13 Ekim, Ankara, 2004.
- Tunbul, M., *Türkiye'de Bölgesel Planlama Çalışmaları*, DPT, Ankara, 1991.
- Turan, M. (Derleyen), *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, YAYED, Paragraf Yayınları / 06, Ankara, 2005.
- Türel, O., "Planlama Stratejileri", *Değişim Süreci İçerisinde Türkiye Sanayii Sempozyumu*, TMMOB, Ağustos, Ankara, 1994, s. 4-13.
- Türker, M., "İtalya Yönetim Sistemi", 2006
<http://birimweb.icisleri.gov.tr/strateji/arastirma/21yy/italya.pdf>, Erisim tarihi: Mayıs 2006
- Üşür, İ., "Teknoloji ve Tarih: Farklı Vizyonlar Benzer Sonuçlar" *Onbirinci Tez*, İstanbul, 1991, s. 11.
- Üşür, İ., "Sanayileşmenin Adı", *Mürekkap*, Kış-Bahar, Ankara, 1995.
- Yeldan, E., "Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler", *Praksis*, Yaz 2002, S.7, Ankara, 2002.
- Weiss, L. ve Hobson, M., J., *States and Economic Development: A Comparative Historical Analysis*, Polity Press, Cambridge, UK, 1995.